

Okultno u poeziji i prozi Fernanda Pessoae

Bartoš, Mislav

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:251:239627>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-07**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

DIPLOMSKI RAD

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

DIPLOMSKI RAD

OKULTNO U POEZIJI I PROZI FERNANDA PESSOE

Mislav Bartoš, Osijek, svibanj 2019.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

TEMA: Okultno u poeziji i prozi Fernanda Pessoa

PRISTUPNIK: Mislav Bartoš

ZADATAK TEKSTA:

Zadatak je teksta istražiti elemente okultnog u književnim tekstovima portugalskog autora Fernanda Pessoa odnosno prikazati utjecaj okultizma na njegovu književnost.

Mentor:

Izv. prof. dr. sc. Ivana Žužul

Osijek, svibanj 2019.

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU		
DIPLOMSKI RAD		
Znanstveno područje: Humanističke znanosti		
Znanstveno polje:		
Znanstvena grana:		
Prilog:		Izrađeno:
		Primljeno:
Mj:	Broj priloga:	Mentor: Prof. dr. sc. Ivana Žužul
Pristupnik: Mislav Bartoš		

Sažetak

Ovaj diplomski rad, pod nazivom, *Okultno u poeziji i prozi Fernanda Pessoa*, istražuje okultizam i ezoteriju u književnim tekstovima portugalskog autora Fernanda Pessoa i odraz piščeva zanimanja za okultizam na njegovo stvaralaštvo i književnost.

Ključne riječi: Fernando Pessoa, okultizam, ezoterija, poezija, proza

Abstract

This master thesis, called *Occult in Poetry and Prose of Fernando Pessoa*, researches Portuguese author Fernando Pessoa through his interests in occultism and analyzes how did it affect his literature.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. PESSOALOGIJA	2
2.1. Pessoa logija kao zasebna akademska disciplina	2
2.2. Pessoa u hrvatskoj prijevodnoj književnosti.....	3
3. ORFEJSKI NARAŠTAJ	5
4. HETERONIMIJA	7
4.1. Počeci korištenja heteronimije – Alexander Search.....	7
4.2. Alberto Caeiro	8
4.2.1. 8. ožujka 1914. – pojava Alberta Caeira kroz ekstazu i trans.....	8
4.3. Ricardo Reis	10
4.4. Ricardo Reis i Alberto Caeiro kao fenomen zasebne heteronimije	10
4.5. Alvaro de Campos	11
5. GUBLJENJE DUŠEVNE RAVNOTEŽE I NOVI DOTICAJI S OKULTIZMOM	13
5.1. Gubljenje duševne ravnoteže – posljednje desetljeće života	13
5.2. Susret s Aleisterom Crowleyjem.....	14
5.3. Posljednje godine života	15
6. EZOTERIJA I OKULTNE FILOZOFIJE.....	17
6.1. Pet značenja riječi „ezoterija“	17
6.2. Pojava spiritizma i okultizma.....	18
6.3. Četiri osnovne misli Helene Petrovne Blavatsky	19
6.3.1. Tri osnovne teze Helene Petrovne Blavatsky	19
6.4. Ezoterično u književnosti	20
7. ZANIMANJE ZA RELIGIJU, OKULTNE ZNANOSTI I TAJNE UDRUGE	21
7.1. Pogansko razdoblje i spiritizam	21
7.2. Zanimanje za Red ruže i križa.....	23
7.3. Tri temeljna puta spoznaje i inicijacija.....	24
8. ZALAGANJE ZA OKULTNO – BUNT PROTIV SALAZAROVA REŽIMA	25
9. POVEZANOST S ASTROLOGIJOM	26
10. SPOJ MISTICIZMA I POEZIJE KOD FERNANDA PESSOE	27
10.1. Motivi svete geometrije	28

10.2.	Senzacionizam kao „četvrta dimenzija“	29
11.	OKULTNO U PROZNOM DJELU „KNJIGA NEMIRA“	31
11.1.	Okultno kao tajnovitost.....	33
11.2.	Fenomen sna i Drugoga	34
11.3.	Okultno kao sredstvo	36
12.	ZAKLJUČAK	38
13.	LITERATURA.....	40

1. UVOD

Portugalski pjesnik, književnik, prevoditelj, književni kritičar, izdavač i filozof – Fernando Pessoa – zasigurno glasi za jednu od posebnijih osoba na svjetskoj književnoj sceni. Još od svojeg pojavljivanja u literarnom smislu pa sve do današnjeg dana, 84 godine nakon autorove smrti, ne prestaje plijeniti pažnju svjetskih književnih kritičara, povjesničara, ali i ljubitelja književnosti, poezije i pisane riječi. Fernando Pessoa osoba je koja se za vrijeme vlastitog života i djelovanja nije isticala gotovo ni po čemu, osim po unikatnom načinu odijevanja, uvijek u maniri engleskog gospodina s leptir mašnom oko vrata i šeširom na glavi. Danas je to autor koji, u što sam se osobno uvjerio boraveći u Lisabonu u periodu od pet mjeseci, krasi velik broj gradskih zidova i fasada, njegove riječi nalaze se na svakom koraku, ispisane od strane uličnih umjetnika, a i neizbježno je uočiti njegov portret u svakoj lisabonskoj suvenirnici, počevši od razglednica pa se sve do manjih stvari poput pepeljara i upaljača, privjesaka za ključeve itd. Malo je reći kako se Fernando Pessoa danas smatra jednim od najpoznatijih Portugalaca svih vremena te, zasigurno, najvažnijim portugalskim književnikom prošloga stoljeća.

No, prije nego krenem u kompleksniju analizu djela Fernanda Pessoa i njegova ne tako dugog, ali autorski bogatog života, započet ću s kraćom analizom pessoalogije u Hrvatskoj i svijetu, autorovim počecima, smještanjem u prostorno-vremenski kontekst u kojem je živio i radio, što pod zanimanjem inokorespondenta u nekoliko trgovačkih poduzeća, što kao sramežljivog i ne baš društvenog čovjeka i autora.

Također, autorov život bit će ekstenzivnije predstavljen u sljedećim poglavljima rada kako bi se što detaljnije prikazala genealogija njegova interesa za okultizam i ezoteriju, a u kojem će se vidjeti i autorovo sudjelovanje u okultnim sferama iz privatnih razloga te tragedija koje su ga tijekom života zahvatile. U središnjem dijelu rada prikazat ću autorovo poimanje okultizma kao „tajne znanosti“, refleksiju autorova zanimanja za okultizam i ezoteriju u njegovoj poeziji i prozi te prikazati kako ne samo da je privatno simpatizirao navedene sfere, nego je to činio i u svojoj književnosti, ponajviše kroz heteronimiju i svijet snova, služeći se okultizmom kao sredstvom za poimanje vlastitoga postojanja, što se najviše vidi u jednom od njegovih najpoznatijih djela „Knjiga nemira“.

2. PESSOALOGIJA

Iako je Fernando Pessoa za vrijeme svojeg života bio nepoznata osoba u smislu svojih poetskih i proznih ostvarenja, ono što je uslijedilo poslije njegove smrti, kada su se postupno počele objavljivati njegove zbirke pjesama i bogati opus proznih djela, zasigurno je nadmašilo bilo koju količinu slave koju je autor mogao imati dok je bio živ. Hrvatski književni povjesničar, teoretičar, esejist, prevoditelj i romanist Mirko Tomasović i Nikica Talan¹ zasigurno su najzaslužniji pojedinci za razvoj pessoalogije na području Republike Hrvatske.

2.1. Pessoaologija kao zasebna akademska disciplina

Sve je počelo 1947. godine, s prvim objavljivanjima Pessoaine literarne ostavštine, a otkrivanje ovog „misterioznog“ autora traje i danas. To dokazuje i činjenica da je do sada otkriveno oko 70 Pessoainih „osobnosti“ tj. heteronima, a brojka nije zaključena u potpunosti jer se i dalje otkrivaju novi subjekti proizašli iz autorova uma. Slijedile su i kritičke prosudbe te znanstvene obrade autora poput Romana Jakobsona i Octavija Paza, a to potvrđuje da je Pessoa postao i priznati klasik europskog pjesništva u kojemu se očituju i obilježja futurizma, neoklasicizma pa čak i nadrealizma, pogotovo kada je riječ o njegovim „izletima“ u područja okultnog, mistike, ezoterije i sl. Studijska grana pessoalogije započinje u Lisabonu 1985., kada se okupilo 68 stručnjaka iz europskih zemalja te Sjeverne i Južne Amerike. Tada je ustanovljena i institucija za sustavnu brigu oko Pessoainih tekstova i studija, a počinju se proučavati i autorova izvanknjiževna stajališta, poglavito filozofska (te, dakako, i ona okultna), a tome pridonosi u Hrvatskoj i znanstvenica Ljerka Schiffler sa svojim člankom „‘Veritas metaphorica’ Pessoainih unutarnjih Indija“. Pessoa je, također, opće priznat, kako u sredozemnim prostorima, tako i u sjevernjačkim, budući da je za života bio u kontaktu s iberijskom tradicijom, francuskim simbolistima, talijanskim futuristima, engleskim metafizičarima, njemačkim romanticima te skandinavskim modernistima. U svojoj tajnovitoj škrinji čuvao je tisuće proznih fragmenata, pjesama, nedovršenih zbirki i dramskih tekstova da nije nikakvo čudo kako se i danas njegov opus i dalje razotkriva pred svjetskim čitateljstvom i književnom kritikom. (Talan 2012: 196-197)

¹Redoviti profesor u trajnom zvanju na Filozofskom fakultetu u Zarebu te predstojnik Odsjeka za romanistiku Filozofskog fakulteta. (<http://www.ffzg.unizg.hr/roman/nastavnici-2/dr-sc-nikica-talan-red-prof/>) Zasigurno jedan od najistaknutijih hrvatskih pessoaloga, ponajviše iz razloga što se u njegovim djelima „Fernando Pessoa: život“ i „Fernando Pessoa: djelo“ po prvi puta u hrvatskoj pessoalogiji sustavno prikazuje cjelokupno, i književno i neknjiževno, stvaralaštvo Fernanda Pessoae.

No, prvi pessoist javio se desetak godina prije navedene 1985. godine, točnije 1974., a riječ je o pjesniku, esejistu i književnom kritičaru Joseu Augustu Seabri koji objavljuje dvije pessoističke knjige: „O Heterotexto Pessoa“ („Pessoa heterotekst“) i „O Coracao do Texto. Le Coeur du Texte. Novos Ensaio Pessoa“ („Srce teksta – Le Coeur du Texte: novi ogledi o Pessoa“). Tijekom druge polovine sedamdesetih godina sustavno se u istraživanje Pessoa uključuje i jedan od vodećih pessoista današnjice – Teresa Rita Lopes – objavivši u Parizu svoju disertaciju „Fernando Pessoa et le drame symboliste. Heritage et creation“ („Fernando Pessoa i simbolistička drama: nasljeđe i djelo“).

Kasnih sedamdesetih pojavljuju se još dvije pessoaloginje – Yvette K. Centeno i Maria Leonor Machado de Sousa, od kojih se prva posebno usredotočila na proučavanje ezoteričnog obilježja Pessoa stvaralaštva. Nekoliko godina poslije, 1984., izlazi djelo „O Ano da Morte de Ricardo Reis“ („Godina smrti Ricarda Reisa“) portugalskog književnog Nobelovca Josea Saramaga. (Talan 2012:211)

Sve prethodno navedeno, a riječ je tek o malom djeliću ukupnog opusa iz pessoalogije, dokazuje kako fenomen Fernanda Pessoa itekako zaslužen posjeduje mjesto u akademskim zajednicama, fakultetskim katedrama te zasebnim studijima proučavanja života i djela ovog „višeslojnog“ portugalskog autora, a danas je luzitanski prvak modernog pjesništva prisutan na svim kontinentima, preveden na mnoštvo svjetskih jezika, uključujući i latinski. (Talan 2012) Naravno, u navedene jezike spada i hrvatski, pri kojem se moraju istaknuti dvije zaslužne osobe: Mirko Tomasović i Nikica Talan.

2.2. Pessoa u hrvatskoj prijevodnoj književnosti

Prije svega, treba istaknuti činjenicu kako je Fernando Pessoa, od kada se pojavio u hrvatskoj književnoj sredini (točnije 1954. godine), postao jedan od najviše prevedenih stranih pjesnika. Pessoa je ne samo preveden, nego se njegovi tragovi mogu intertekstualno pronaći u mnogim stihovima hrvatskih pjesnika, s obzirom na to da je Pessoa u svojem opusu sadržavao brojne pjesničke stilove i umjetničke pravce.

Započelo je sve pedesetih godina dvadesetoga stoljeća, kada se u Hrvatskoj sustavnije počinje prevoditi suvremeno portugalsko pjesništvo, ponajviše zalaganjem splitskog književnika, profesora i prevoditelja Ante Cettinea. Cettineo 1954. u splitskom časopisu „Mogućnosti“ objavljuje ciklus pjesama pod nazivom „Suvremena lirika Portugala“, u kojemu predstavlja sedam suvremenih luzitanskih pjesnika, među kojima je i Fernando Pessoa. Važna je

činjenica i kako je upravo predstavljena pjesma Pessoa, „Depois da feira“ („Nakon vašara“), prva prevedena pjesma ovog autora na hrvatski jezik, a moglo bi se reći i prekretnica u području prisutnosti Pessoa u hrvatskom jeziku. (Talan 2013: 310)

Na prijevode Cettinea sedamdesetih se godina nadovezuje Mirko Tomasović, jedan od najzaslužnijih pojedinaca na području luzitanistike u Hrvatskoj, zahvaljujući nizu književnopovijesnih i prevoditeljskih radova, uz Tončija Petrasova Marovića i Nikicu Talana. Tomasović je, kako navodi Talan u svojoj knjizi „Fernando Pessoa: djelo“, „vjerojatno bio prvi čovjek u Hrvatskoj koji je, prema vlastitu priznanju, naučio portugalski samo zato da bi mogao u izvorniku čitati pjesništvo Fernanda Pessoa.“ (Talan 2013: 313) Prvi Tomasovićevi prijevodi Fernanda Pessoa ujedno su i najzastupljeniji prijevodi u cijelom autorovu opusu na području portugalske književnosti. Objavljeni su u časopisima „Vidik“ i „Kamov“ 1970., a riječ je o prijevodima heteronima Alvara de Camposa. Dvije godine kasnije preveo je i „učitelja“ Camposa i Ricarda Reisa – Alberta Caeira, a nedugo zatim objavio i svoju prvu knjigu prepjeva Pessoaina pjesništva, naslovivši je „Posljednja čarolija“. (Talan 2013: 315)

1990. godine u hrvatskoj književnoj reviji „Marulić“ Nikica Talan objavljuje sedam pjesama ortonima Fernando Pessoa, a u uvodnom tekstu razlaže problem razosobljenja, tj. fenomena heteronimije kod autora. Nedugo zatim, godinu dana poslije, bavi se upravo spomenutim heteronimima te objavljuje opsežan izbor iz Pessoaina pjesništva, a uključivao je i Ricarda Reisa, Alberta Caeira te Alvara de Camposa. Nakon četiri godine, u drugom broju novopokrenutog tjednika za kulturu „Hrvatsko slovo“ Talan se iznova okreće heteronimima, ovoga puta objavivši kraći izbor iz pjesništva Alvara de Camposa pod naslovom „U jezivoj noći, sržištu svih noći“. (Talan 2013: 327-330) Talan je također objavio na desetke prijevoda soneta, pjesama, proznih tekstova, ali i napisao dvije opširne knjige o Pessoainu životu i djelu, približivši time pessoalogiju, ali i zanimanje za Fernanda Pessou, ne samo svojim studentima i studentima književnosti, već i svim ostalim čitateljima koji požele detaljnije proučavati jedinstveni karakter i literarno djelo prvaka portugalskog modernizma.

3. ORFEJSKI NARAŠTAJ

Orfejskim, ili, kako ga neki književni teoretičari nazivaju, pessoanskim naraštajem, portugalsko pjesništvo postaje opet, nakon višestoljetne renesansne stanke, sastavni dio europske odnosno svjetske pjesničke baštine. Taj novi naraštaj, moglo bi se reći postsimbolistički, ulazi u portugalski književni život u Lisabonu početkom Prvog svjetskog rata. Neki od najistaknutijih predvodnika i predstavnika su Fernando Pessoa, Mario de Sa-Carneiro, Jose Almada Negreiros, Armando Cortes-Rodrigues, Luis de Montalvor, Antonio Botto, Angelo de Lima itd, a uglavnom su dolazili iz inozemstva, s novim pogledima na umjetnost koje žele ugraditi u vlastitu kulturnu sredinu, pritom se protiveći tradiciji i svemu po čemu se portugalska književnost do tada poistovjećivala. U tim ciljevima trebali su im pomoći mnogobrojni portugalski časopisi, koji su izlazili u razdoblju od 1915. do 1925. godine, a od kojih je većina doživjela samo jedan broj. Najpoznatiji od tih časopisa zasigurno je „Orpheu“ tj. „Orfej“. (Talan, 2012: 49)

A „Orfej“ se zasigurno borio na sve načine protiv tradicije te, potaknuti razočaranjem u saudosizam kao pokret (jer se udaljavao od Europe), Sa-Carneiro i Pessoa odlučuju uvesti pozamašnu dozu avangarde putem časopisa. Kako je i sam Pessoa napisao u jednoj bilješci iz 1915. godine, cilj je bio stvoriti kozmopolitsku umjetnost u vremenu i prostoru, a pojašnjava to na način da piše sljedeće: „Stoga istinska moderna umjetnost mora biti denacionalizirana u najvećem stupnju – mora u sebe skupiti sve česti svijeta. (...) Neka naša umjetnost bude jedna umjetnost gdje se azijska tugaljivost i mističnost, afrički primitivizam, kozmopolitizam Amerike prepliću. Kada se jednom to spajanje spontano obavi, ishod će biti umjetnost-nad-svim-umjetnicima, nadahnuće spontanistički kompletno.“ (Tomasović 1997: 24)

Vrijedi prenijeti u ovom dijelu rada i čitav fragment Pessoaina heteronima Alvara de Camposa, koji komentira časopis „Orfej“ na sljedeći način:

„Samo su dvije stvari zanimljive u Portugalu – krajolik i Orfej. Sve što se nahodi u međuprostoru, trula je i istrošena slama, što je rabljena diljem cijele Europe, pa sada gnjije između tih dviju jedinih portugalskih draži. Katkada je krajolik nagrđen jer su u nj stavili Portugalce. No, „Orfej“ se ne može nagrditi, jer on odolijeva Portugalu. Nakon dan i pol boravka u Portugalu zapazih krajolik; trebalo mi je godinu i pol da zapazim „Orfej“. Istina je da sam se iskrcao u Portugalu dolazeći iz Engleske u istom trenutku kada je Orfej silazio s Olimpa. Ali to nema važnosti, jer je to samo sretna koincidencija, koju sa zahvalnošću

prihvaćam. Kada bismo bili kadri dokučiti što je mudro u modernoj književnosti, počeo bih krajolikom i završio „Orfejem“. Ali, hvala Bogu, kako mudrost nema nikakvo značenje u modernoj književnosti, ostavljam po strani krajolik i počinjem i završavam s „Orfejem“. (...) Isplati se naučiti portugalski da bi ga se moglo čitati. U njemu nema ni Goethea ni Shakespearea. Ali u njemu ima sve ono što je dostatno da nadoknadi činjenicu da u njemu nema ni Goethea ni Shakespearea.“ (Talan 2012)

Vrijedi spomenuti, kako ga neki književni kritičari nazivaju, Pessoa „dvojnika“ – Maria de Sa-Carneiru. Uz Fernanda Pessoa, nedvojbeno je najvažniji predstavnik orfejske modernističke skupine. Rođen je 1890. u lisabonskoj četvrti Baixa, a kao dvogodišnje dijete ostaje bez majke, što će se kasnije odraziti na njegov život. Nakon neuspješnog studiranja u Coimbri i Parizu, koje mu je služilo samo kao paravan da živi boemski život po pariškim kavanama, kazalištima i umjetničkim salonima, posvećuje se književnom radu, kojim se počeo baviti još u gimnazijskim danima. Također je pratio u stopu i sve aktualne „izme“ tog vremena, pa stoga nije strano ni to kako je Marinettijev manifest futurizma čitao te plasirao i na područje Lisabona. I kao pripovjedač i kao pjesnik gotovo je opsesivan, izravno ili neizravno, motivom samoubojstva, što mnogi njegovi životopisci tumače kao najavu vlastita suicida, koje se i dogodilo 26. travnja 1916., kada se u jednom pariškom hotelu otrovao strihninom. (Talan 2012: 50)

Kao što se već spomenulo, Sa-Carneiro je bio izravna veza s europskim umjetničkim zbivanjima, pošto je boravio u Parizu kao neuspjeli student, a isticao je i nepomirljivost prema svim konvencijama i kompromisima, baš kako i priliči jednom mladom i modernom intelektualcu toga vremena. U jednom od svojih pisama Fernandu Pessoa nagovijestio je i vlastitu smrt, koja je zacijelo bila posljedica njegove neprilagodljivosti i opsesivne čežnje za imaginarnim svjetovima. Takve opsesije su ga na koncu dovele do mentalno-psihičkog rastrojstva. Koristi halucinatorne slike i podosta smione gramatičke konstrukcije, koje se, ponekad, nisu mogle „dešifrirati“ pa se tako može reći i da su neke njegove pjesme samima sebi svrha. „I kod Sa-Carneira, slično kao i kod Pessoa, uočava se snažna kriza osobnosti, odnosno nesuglasje između onog što pjesnik osjeća i onog što bi želio osjećati. Otud Sa-Carneirovi pokušaji da i on, poput Pessoa, istovremeno živi više pjesničkih egzistencija. (Talan, 2012: 51) No, „kralj“ heteronimije je ipak Fernando Pessoa.

4. HETERONIMIJA

Pessoa se gotovo čitavog svog života reprezentirao kao netko drugi, kao netko izvan svog postojanja, a opet blisko povezan sa svojim postojanjem. Stoga, nije ni čudno kako se autor potpuno okrenuo heteronimiji – zasebnim likovima sa svojim vlastitim biografijama. Heteronimi kod Pessoae su poput živih osoba različitih karaktera, smještenih u neku zamišljenu veliku prostoriju, a prostorija bi mogla biti poprilično velika s obzirom da se zna koliko je pjesnikov um bio razgranat, kontradiktoran, paradoksalan, ali istovremeno posve funkcionalan i usklađen. Njegovi heteronimi se istovremeno svađaju i vole, međusobno se susreću, uče jedni od drugih, razilaze se i nadopunjavaju. Kako Talan opisuje: „U njihovu naizglednu neskladu vlada, međutim, gotovo savršen sklad!“ (Talan 2013: 26) Ovdje ćemo se usredotočiti na tri najvažnija heteronima, a to su Ricardo Reis, Alvaro de Campos i Alberto Caeiro.

4.1. Počeci korištenja heteronimije – Alexander Search

Tijekom svog prvoga južnoafričkog razdoblja, pošto se Fernando Pessoa morao preseliti u Južnoafričku Republiku zbog suživota majke s novim očuhom, autor je pohađao srednju školu na engleskom jeziku u Durbanu. Bila je to katolička škola (Convent School) koju su vodile irske i francuske redovnice, a tamo je stekao i prve spoznaje o književnosti i engleskom jeziku – spoznaje koje će ga, malo je reći, obilježiti i ostaviti trag na njegovu djelu i životu. S druge strane, roditelji su se trudili da im djeca, Fernando Pessoa i njegovo troje polubraće i polusestara, nauče portugalski zbog čega se u kući govorilo isključivo tim jezikom, a kućna posluga bila je zadužena za konverzacije na engleskom jeziku. Sudeći prema svjedočanstvima Pessoainih školskih kolega, pjesnik je engleski jezik govorio kao rođeni Englez, a važno je napomenuti i kako je još dodatno bio obogaćen akademskim izrazima i diskursom. Izvan škole Pessoa se nije uopće družio, bio je izrazito povučene osobnosti, u kući je veoma malo govorio, a gotovo da uopće nije imao prijatelja, što će kasnije spominjati u svojim autobiografskim zapisima, govoreći o nedostatku prijateljstva i ljubavi u njegovom životu. Kako navodi Talan: „Upravo u to doba otkrio je, naime, najdražu knjigu svog „prvog mladenaštva“ – „Pickwickove spise“ („The Pickwick Papers) Charlesa Dickensa, ali, jednako tako, i svog prvog značajnijeg pjesničkog odnosno književnog „dvojnika“, Alexandera Searcha, s kojim se redovito „dopisivao“ (kao što se prije, u Lisabonu, dopisivao sa Chevalierom de Pasom). U vrijeme kada se odmarao od čitanja, obično bi prislonio glavu uz

prozorsko staklo i netremice promatrao munje kako paraju južnoafričko nebo nad Durbanom. (Talan 2012:79-80)

4.2.Alberto Caeiro

Važno je spomenuti kako se Alberto Caeiro smatra učiteljem ostalih dvaju heteronima – Ricarda Reisa i Alvara de Camposa, a tome pridonosi i opis njihova poznanstva. Naime, Alvaro de Campos upoznao je Caeira u Ribateju i njegova slika ostala mu je u glavi cijeli život te ga na neki način i vodila. U jednoj pjesmi Alvaro de Campos obraća se na zanimljiv način svome „učitelju“ Caeiru:

„Učitelju, moj dragi učitelju,
srce mojega misaonog i čitavog tijela!
Živote izvora mog nadahnuća!
Nisi se brinuo je li ćeš umrijeti, je li ćeš živjeti, ni o sebi, ni o čemu,
netvarna i vidljiva dušo sve do kostiju,
divna pozornosti prema izvanjskom svijetu svagda mnogoliku,
utočište čežnja svih starih bogova,
ljudski duše materinske zemlje,
cvijete iznad potopa osobnog poimanja...” (Talan 2013: 81)

Nije strana činjenica kako je Alvaro de Campos preuzeo dosta stvari od Caeira pa tako i i poistovjećenje s poganstvom i okultne motive. Ono što je ovdje posebno zanimljivo je to da se fragment pjesme može protumačiti i kao određeni obred inicijacije, medijski kontakt s duhom svojega učitelja, koji mu pomaže u životnoj potrazi za Istinom – temama kojima će se baviti i sam Pessoa tijekom života zanimanjem za okultizam. Caeiro je zamišljen kao svojevrsna protuteža kršćanstvu te je bio nešto poput osporavatelja kršćanskog pogleda na prirodu i stvarnost. Ukratko, Caeiro je trebao biti arhetip poganstva jer mu je najvažniji zadatak bio razoriti spomenutu kršćansku viziju prirode i ponovo uspostaviti pogansku. Slične stavove imao je i sam Fernando Pessoa, osporavajući katoličku Crkvu čitavog svog života i oštro se suprotstavljajući svemu što ona propagira. (Talan 2013: 84)

4.2.1. 8. ožujka 1914. – pojava Alberta Caeira kroz ekstazu i trans

Iako je 1914. godina važna za Fernanda Pessou u smislu njegove književne produktivnosti jer je te godine nastalo podosta autorovih prvih zrelih pjesničkih ostvarenja, kao i nekoliko njegovih najpoznatijih poema, poput „Kosa kiša“, „Mumija“, „Pomorska pjesan“ „Trijumfalna oda“ itd. No ista godina zapamćena je i po „rođenju“, kako bi ih nazvao Richard Zenith, četiriju ponajvećih portugalskih pjesnika dvadesetog stoljeća, pritom misleći na heteronime Alberta Caeira, Alvara de Camposa i Ricarda Reisa, uključujući i sam ortonim Pessou.

Pjesnik je i sam opisivao taj trijumfalni trenutak rođenja Alvara de Camposa na svoj, osebujuć, način. Tako npr. spominje kako je sve započelo smišljanjem kako da se dobro našali sa Sa-Carneirom te da izmisli nekog bukoličkog pjesnika složene vrste i da mu ga predstavi u stvarnom obliku. Nakon što je nekoliko dana „izgrađivao“ tog pjesnika, sve je završilo neuspjehom. Ali jednoga dana, točnije 8. ožujka 1914., kada je već potpuno odustao u namjeri da ga izmisli, približio se jednom visokom ormaru u sobi i počeo pisati u stojećem položaju, ispisujući oko trideset pjesama u svojevrsnoj ekstazi i transu koje nije mogao nikada opisati te, kako je tvrdio, nikada nije tako nešto ponovo iskusio u životu. Kasnije nadodaje, citat prenosim u cijelosti kako bi se bolje stekao dojam o karakteru ili karakterima autora:

„A zatim se u meni pojavio netko kome odmah dadoh ime. Alberto Caeiro. Oprostite na besmislenosti rečenice: u meni se pojavio moj učitelj. Takav je bio neposredan osjećaj koji sam imao. Tako da, netom je ovih trideset i nekoliko pjesama bilo napisano, zgrabih smjesta drugi papir i napisah isto tako bez prekida šest pjesama što tvore „Kosu kišu“ Fernanda Pessoae. Smjesta i u cjelini (...) Bijase to povratak Fernanda Pessoae – Alberta Caeira samom Fernandu Pessoai. Ili bolje, bila je to reakcija Fernanda Pessoae protiv njegova nepostojanja u obliku Alberta Caeira. Pošto se Alberto Caeiro pojavio – instinktivno i podsvjesno – tražio sam mu učenike. Otrgoh iz njegova poganizma Ricarda Reisa, nadoh mu i dadoh ime, jer sam ga već tada vidio. I najednom, u protivnu skretanju od onoga što pripada Ricardu Reisu, novi individuum iskrсну silovito u meni. Jednim samim potezom, na stroju za pisanje, bez prekida i ispravaka iskrсну „Trijumfalna pjesna“ Alvara de Campos – pjesna s tim imenom i čovjekom toga imena. Stvorio sam onda jednu nepostojeću družbu. Postavio sam sve to u oblike realnog. Stupnjevao utjecaje, upoznao prijateljstva, čuo u sebi rasprave, divergentna stajališta, i pri svemu tome čini mi se da sam ja, tvorac svega, manje od svih nazočan. Kao da je sve bilo neovisno od mene. I kao da se to još zbiva. Ako jednoga dana mognem objaviti estetičku debatu između Ricarda Reisa i Alvara de Campos, vidjet ćete kako su oni različiti i kako sam ja slab u toj Materiji.“ (Pessoa 1997: 11-12, preuzeto iz Talan 2012: 96-97.)

1915. je također bila i godina kada je s radom prestao obećavajući časopis „Orfej“. Iako „Orfej“ nikada po službenim propisima nije imao „šefa“, niti čovjeka koji ga je službeno vodio, bilo je svima jasno u koga se trebalo ugledati kada je bilo riječ o djelovanju časopisa i koga slušati – Fernanda Pessoa, središnju figuru časopisa. No, nakon što je časopis doživio svoj kraj, Pessoa počinje još više granati svoj heteronimski opus, posebice na području novinarstva, politologije i ezoterije. Te godine je ujedno i objavio šest izrazito provokativnih članaka u novinama „O Jornal“, kao i uvredljivo političko pismo (s potpisom Alvara de Camposa) u novinama „A Capital“ tj. „Prijestolnica“, zbog kojega su ga se odrekli čak i prijatelji. U rujnu iste godine Pessoa prevodi i djelo Charlesa Webstera Leadbeatera – „Teozofski priručnik“ – što označava početak njegova sustavna bavljenja teozofijom i okultnim općenito. (Talan 2012: 104-105)

Porastu autorovom zanimanju za navedena područja pridonijet će i činjenica da će tri mjeseca poslije (u prosincu 1915.) u Pretoriji njegova majka (Dona Maria Madalena) doživjeti izljev

krvi u mozak, što će rezultirati potpunom paralizom do kraja njezina života, a Fernando će posljedično i prerano sazrijeti, što kao čovjek, što kao pjesnik i stvaralac. (Talan 2012: 105)

4.3.Ricardo Reis

Ricardo Reis rođen je u Portu, a koliko detaljno je išao Fernando Pessoa sa svojim oblikovanjima heteronima govori i činjenica da je Reis rođen 19. rujna 1887. u 4 sata i 5 minuta poslijepodne. Pessoa ga opisuje kao malo nižeg, jačeg i mršavijeg od Alberta Caeira, a odgojen je u isusovačkom kolegiju gdje stječe predznanje za studij medicine te kasnije, kao uvjereni monarhist, odlazi u dobrovoljno političko progonstvo u Brazil. Iako je jedan od najdugovječnijih (neke skice datiraju iz 1912.), Reis je i jedan od najplodnijih heteronima. Prema filozofskom uvjerenju epikurejac je i stoik, a ujedno je bio i jedan od najboljih primjera paradoksalnosti. Stoga je Alvaro de Campos možda najbolje opisao Reisa, pišući kako je on ni vjera u istinu ni vjera u laž, ni pesimizam ni optimizam, jednostavno ništa – samo čaša vina, krajolik, malo ljubavi bez ljubavi i neodređena tuga. Reisovim stihovima najviše vlada epikurejski „carpe diem“, konstantno podsjećajući na kratkoću i prolaznost svega, što najviše opisuje oda „U broju kratkom od dvanaest mjeseci“:

„U broju kratkom od dvanaest mjeseci
Godina prolazi, kratka su ljeta,
Kratko naš život traje.
U brojevnoj šumi što li je dvanaest
Ili šezdeset, i kako li malo nedostaje
Do kraja budućnosti!
Kako li žurno već dvije trećine tijeka,
Što mi za silaznu trku je dodijeljen, prelazim.
Žurim i naskoro skončavam.
Privržen padinom silazim i protiv volje ubrzavam
Umirući korak.“ (Talan 2013: 96)

Napisano je to pet godina prije Pessoine smrti, a ovdje se opet može zapaziti i Pessoina kalkulacija svojih posljednjih dana i godina te predosjećaja vlastite smrti te uočiti kako kroz gotovo svaki Pessoin heteronim progovara i sam Pessoa. Koliko god te osobnosti bile daleko od njihova „stvoritelja“, uvijek se može pronaći ortonimski fragment.

4.4.Ricardo Reis i Alberto Caeiro kao fenomen zasebne heteronimije

Sredinom 20-ih godina prošloga stoljeća pokrenut je i novi časopis pod nazivom „Athena“. Časopis je poseban po tome što se u njemu, već u prvom objavljenom broju, javljaju dva nova pjesnikova heteronima – Ricardo Reis i Alberto Caeiro. Reis se predstavlja s 20, a Caeiro s 22 pjesme, a heteronimi su predstavljeni kao zasebni autori koji nemaju nikakve veze s njihovim tvorcem, tj. pravim autorom. Nadalje, koliko je pjesnik bio

distanciran od svojih „pjesničkih utjelovljenja“ govori i činjenica kako Alberto Caeiro tada dobiva i svoju godinu rođenja i smrti, a Alvaro de Campos tada je predstavljen samo kao prozni autor te kao književni kritičar i teoretičar koji polemizira s, ni manje ni više, Fernandom Pessoaom i Mariom de Sa-Carneirom. Zanimljiva je činjenica i kako se u časopisu „Athena“ pojavilo poganskih i neopoganskih autora, uključujući Ricarda Reisa i Alberta Caeira, poput Antonia Morre te ortonima Fernanda Pessoae. (Talan 2012: 118-119) 1919. godine upoznaje svoju jedinu ljubav u životu, mladu Ofeliju Queiroz, a kasnije će se ispostaviti kako će njoj ne samo pisati ponekad u heteronimskim oblicima, već se i uživo pojavljivati kao potpuno druga osoba te se predstavljati pod drugim imenima, što potvrđuju dokazi iz Ofelijinih svjedočanstava: „Tada bi mi govorio: „Danas nisam došao ja, već moj prijatelj Alvaro de Campos“...U takvim bi se prilikama ponašao sasvim drukčije, raspamećeno, govoreći nesuvislice. Jednoga mi je dana, približivši se, rekao: „Dobio sam, gospodo, zadatak da gnusan izgled Fernanda Pessoae naglavce bacim u vjetrovnik prepuno vode“. Ja sam mu pak odgovorila: „Mrzim tog Alvara de Camposa. Volim samo Fernanda Pessoaa.“ On mi je odgovorio: „Ne znam zašto, no moraš znati da on jako voli tebe“. Rijetko je govorio o Caeiru, Reisu ili Soaresu.“ (Talan 2012: 169)

U odnosima Fernanda Pessoae i Ofelije Queiroz jednostavno nije bilo moguće izbjeći „nazočnost“ Alvara de Camposa, a ujedno ga je ta podijeljenost u navedenoj ljubavnoj vezi dijelila i mentalno i po pitanju stavova. Pa se tako s jedne strane Pessoa nikad nije odrekao mogućnosti braka i doživotne ljubavi, što i sam potvrđuje u jednoj svojoj autobiografskoj napismeno: „Ljubavnice ili dragane nemam, a to je druga od mojih najvećih želja...“ (Talan 2012: 133), a s druge strane će se Campos uvijek opirati svakome tko bi ga želio „oženjena, sitničava, svakidašnja i oporeziva“².

4.5. Alvaro de Campos

Alvaro de Campos slovi kao promotor portugalskog književnog avangardizma. Futuristički opčinjen današnjicom i proizvodima modernog doba (strojevima, tehničkim napravama, brzinom), slavi dinamizam i vitalnost, jakog je kritičkog duha i prezire svijet. Iz njega najviše „izlazi“ sami Pessoa te se očituje sva Pessoaina golemost literarnih pobuda i htijenja. Rođen je u Taviri 15. listopada 1890., studirao mehaniku u Škotskoj te za „života“ bio brodski inženjer, iako studij nikada nije završio. Iako su dijelili neke sličnosti, poput izgleda, boje kože, nošenja monokla, Alvaro de Campos razlikovao se od Pessoae po pitanju

² Ulomak iz pjesme „Lisbon Revisited“.

društvenosti, u smislu da je brodski inženjer bio puno „otvoreniji“ s ljudima. Nije, stoga, čudno kako upravo Alvaro de Campos potpisuje brojne provokativne tekstove u portugalskim glasilima te provodi niz intervju i anketa rađenih za potrebe istih tih glasila. Po pitanju književnog izražavanja i stila, Campos je bio, najbliže, futurist. Teme kojima se često bavio su stanja buđenja iz sna, podvojenost, rasap mentalne koherentnosti pjesničkog subjekta itd. Preko Camposa Pessoa pokušava razriješiti svoje gotovo šizofrene sklonosti prema razosobljenju vlastite osobnosti, ali i pretražuje odnos svijesti i podsvijesti te zaključuje kako je takav odnos presudan za motivaciju pjesnika. Još jedno od obilježja futurizma kod Camposa je i slobodan stih te učestalo korištenje interpunkcija na mjestima na kojima to, u gramatičkom aspektu, nema nikakvog smisla. (Talan 2013: 99-104)

Iz navedene disperzije jastva kroz proces heteronimskog razosobljivanja može se pronaći i na tisuće i tisuće nikad dovršenih fragmenata, od kojih je u velikoj mjeri sačinjeno i njegovo svjetski poznato djelo „Knjiga nemira“ („Livro do Desassossego“), objavljeno posthumno. (Talan 2012: 88-89) Fenomen razosobljivanja, tj. depersonalizacije na najbolji način, autobiografski, opisuje sam Pessoa: „Ne znam tko sam ni kakva mi je duša. Kada govorim iskreno, ne znam kakva je to iskrenost posrijedi. Različito sam drukčiji od jastva za koje ne znam postoji li (i je li uopće svodljivo na drukčijost). Prožimlju me vjerovanja u koja uopće ne vjerujem. Oduševljavaju me žudnje koje su mi zazorne. (...) Kao što panteist osjeća da je stablo ili cvijet, tako i ja osjećam da sam sazdan od različitih bića. Osjećam kako nepotpuno živim tuđe živote u sebi, kao da moje biće ima nepotpun udio u svim ljudima kroz zbroj nejastava sažetih u lažno ja.“ (Talan 2012: 143)

5. GUBLJENJE DUŠEVNE RAVNOTEŽE I NOVI DOTICAJI S OKULTIZMOM

Tragični događaji koji su spomenuti, poput propasti tiskare Ibis i smrti pjesnikove majke, kulminirat će za Fernanda Pessoa u travnju 1916. godine, kada njegov najbliži prijatelj i „umjetnički dodir s Europom“³ – Mario de Sa-Carneiro oduzima sebi život u pariškom hotelu Nice, progutavši pet bočica strihnina, i pridružuje se zloglasnom nizu portugalskih „umjetnika – samoubojica“. Miguel de Unamuno⁴ u jedno će svom ogledu nazvati portugalske susjede narodom samoubojica, a određeni postotak pjesničkog portugalskog naraštaja s kraja 19. i početka 20. stoljeća završio je svoje živote u umobolnicama i psihijatrijskim ustanovama. (Talan 2012)

Pessoa, s druge strane, svoj život neće oduzeti (iako neki književni kritičari nazivaju njegovu smrt „sporim samoubojstvom“, jer je pjesnik preminuo od ciroze jetre u dobi od 47 godina uzrokovane prekomjernim konzumiranjem alkoholnih pića tijekom života) već će svoju ekscentričnost i „duševnu podijeljenost“ podvrgnuti 1916. spiritističkim medijima. U tom razdoblju nastalo je mnoštvo pjesama čiji su navodni „autori“ odavno pokojni pjesnici, a prevest će i četiri knjige iz područja teozofije⁵. Knjige koje je prevodio i sve veće zanimanje za okultne teme uvukle su ga u sve dublji svijet tajnih znanosti, a navedena tematika ostavit će i posljedice, što na stvaralački, tako i na privatni život autora. (Talan 2012: 109.) Zanimljiva je i činjenica kako je pjesnik, baš kao i njegove osobnosti, često mijenjao lokacije prebivališta, tj. lisabonske stanove u kojima je živio. No, gotovo se nikad nakon povratka u Lisabon nije micao s područja grada. Kasnije će to i pojasniti u „Knjizi nemira“ kao nepotrebnu radnju jer umom može doseći puno veće daljine te mu je, stoga, fizički putovati po rodnom Portugalu i svijetu potpuno nepotrebno.

5.1. Gubljenje duševne ravnoteže – posljednje desetljeće života

Smrću majke Pessoa je izgubio duševnu ravnotežu, koja je općenito u njegovu životu bila slabe naravi, a pokušat će ju uspostaviti pojačanom književnom kreativnošću i produkcijom. Književnost će mu postati nadomjestak za sve što mu je u životu nedostajalo, „za neostvarenu

³ U smislu da je Sa-Carneiro živio u Parizu i u Lisabon donosio razne vijesti iz europskog umjetničkog svijeta.

⁴ Španjolski pjesnik, novelist i filozof.

⁵ Teozofija je, ukratko, mistično ezoterična doktrina koja se bavi filozofskim istraživanjima te ponajviše mističnim nastojanjima spoznaje Boga.

ljubav i brak, za iskreno prijateljstvo (bez „zadrške“), za nikad stečeno samopovjerenje, za nedoživljen osjećaj svagdašnjice, normale, običnosti, prosječnosti“. (Talan 2012: 121)

Stoga se „obratio“ upravo Alvaro de Campos u pjesmi „Lisbon Revisited“, ogorčen snažnim pritiskom „normalne“ okoline:

„Htjedoste me oženjena, sitničava, svakidašnja i oporeziva?
Htjedoste me protivna ovome, protivna bilo čemu?
Da sam netko drugi, učinio bih vam svima po volji.
No s ovakvim kakav jesam, budite strpljivi!
Idite dodavola bez mene,
Ili me pustite da sam idem dodavola!
Zašto moramo hodati zajedno?

Ne hvatajte me za ruku!
Ne volim da me hvatate za ruku. Želim biti sam.
Rekao sam već da sam sam.
Ah, kako mi idete na živce kada želite da budem društven!“⁶ (Talan 2012: 121)

5.2.Susret s Aleisterom Crowleyjem

Nakon toga sve više tone u teozofiju, a kako mu se život bliži kraju spominje se u autorovim biografskim zapisima i epizoda s engleskim pustolovom, književnikom, okultistom i čarobnjakom – Aleisterom Crowleyjem. Naime, 1930. godine Crowley posjećuje Pessoa u Lisabonu, a zatim nestaje bez traga u špilji nedaleko od prijestolnice Portugala – Boca do Inferno, što će Pessoa iskoristiti za inscenaciju Crowleyeva navodnog samoubojstva, a što je bilo uzrokovano bijegom Crowleyjeve tadašnje pratilje Hanni Jaeger u Njemačku. Poslije se Crowley pojavio u Berlinu, na izložbi svojih slika. (Lachman 2006)

Nije strano kako su dvojica bili itekako povezani pismima 1929. i 1930. godine, pet godina prije smrti Fernanda Pessoe, a najpoznatiji portugalski moderni pjesnik preveo je i „Himnu Panu“ Aleistera Crowleyja te objavio prijevod 1931. godine u časopisu „presenca“. (<http://50watts.com/Aleister-Crowley-and-Fernando-Pessoa>)

Pessoa se s Crowleyjem upoznao preko dopisivanja u vezi s jednom pogreškom u natalnom horoskopu velikog teozofa, objavljenom u Crowleyjevom djelu „Ispovijedi“, a Pessoaina strana pisama drži se danas u Nacionalnoj knjižnici u Lisabonu, dok se strana Aleistera Crowleyja drži u Warburg Institutu u Londonu. Vrijedi spomenuti i kako su prije samog upoznavanja u rujnu 1930., Pessoa i Crowley razmijenili ukupno sedam pisama i jedan

⁶ Prijevod: Nikica Talan, u knjizi „Fernando Pessoa: život“.

telegram, započevši sve Pessoaim obraćanjem Crowleyjevoj izdavačkoj kući The Mandrake Press 18. studenog 1929. (Pasi, Ferrari 2012: 286)

Ne zna se je li engleski teozof imao ikakav utjecaj na Pessoainu želju da posjeti Englesku (autor je više puta spominjao tu želju tijekom svog života), a posljednji puta spominje svoje ambicije oko te države nekoliko mjeseci prije smrti, 1935., svome polubratu Luisu Miguelu koji je živio u Londonu. No, u tome ga je spriječila iznenadna, ali „polako pristizuća“ smrt koju je, po svemu sudeći, na neki način i predosjećao. „Da ju je Pessoa doista očekivao, može se zaključiti i po tome što je užurbano počeo sređivati danas već mitsku „škrinju“ s tisućama i tisućama pohranjenih rukopisa, dovršavajući nedovršene pjesme, prepisujući uredno (najčešće na pisaćem stroju) one neuredno napisane, spremajući se (koliko su mu to egzistencijalne prilike dopuštale) za postupno objavljivanje sabranih djela.“ (Talan 2012: 124)

5.3. Posljednje godine života

No, sve što je zamislio i sve što je počeo mahnito uređivati, prepisivati i dovršavati uspio je tek napola jer je preminuo 30. studenog 1935. godine. Naime, u noći s 27. na 28. studenog, nakon što je u poznatoj kavani Martinho da Arcada posljednji put popio kavu s prijateljima, točnije Amadom Negreirosom i Gasparom Simoesom, Pessoa je iznenada pozlilo te je dan poslije hitno prevezen u tada najbolju privatnu bolnicu u Lisabonu – S. Luis dos Franceses – gdje mu je dijagnosticirana ciroza jetre, iako je i prije znao da boluje od te bolesti te da ga još samo jedna čaša vina ili rakije može ubiti. Tog 30. studenog preminuo je u nazočnosti liječnika i dvojice prijatelja, a umirući je zatražio naočale. (Talan 2012: 126) Upravo je u bolnici, u stanju agonije i boli, napisao i posljednji stih (na engleskom jeziku): „I know not what tomorrow will bring“ (Ne znam što će donijeti sutra)⁷, a također je krivo protumačio vlastiti horoskop, prema kojem je trebao živjeti još dvije godine više. (Kimmelman 2008)

2. prosinca pokopan je na središnjem lisabonskom groblju, Cemiterio dos Prazeres ili Groblje užitaka, a 1988. godine pjesnikovi su posmrtni ostaci preneseni u jedno od najpoznatijih lisabonskih povijesnih građevina – Jeronimitski samostan, a epitaf koji krasi njegovu grobnicu osmislio je sam Pessoa što na zanimljiv način sažima pjesnikov način razmišljanja, inteligentan humor te životno načelo, a glasi:

„Zanimanje: Najprimjerenija bi oznaka bila „prevoditelj“, najtočnija „inokorespondent u trgovačkim kućama“. Biti pjesnik i pisac, ne tvori zanimanje nego poziv.

⁷ Vlastiti prijevod

Društvene funkcije koje je obavljao: Podrazumijeva li se pod tim kakva javna dužnost ili istaknut položaj, onda nikakav.“ (Talan 2012: 127)

6. EZOTERIJA I OKULTNE FILOZOFIJE

Prema francuskom znanstveniku, Antoineu Faivreu, koji se bavi ezoterizmom na Zapadu imenica „ezoterija“ vjerojatno se prvi put pojavljuje 1828. godine, na francuskom jeziku, i to upotrijebio ju je Jacques Matter u smislu slobodnih sinkretističkih istraživanja što su se crpila iz kršćanskih naučavanja i određenih aspekata grčkog mišljenja, posebice pitagorovstva. (Faivre 2010: 6)

Nadalje, prema djelu „Temeljna učenja ezoterijske filozofije“, autorice i analitičarke teozofskih područja i okultizma Ianthe H. Hoskins, pod ezoterijskom filozofijom smatra se onaj dio filozofskih i religijskih tradicija koje se bave unutarnjim odnosima života ljudi i čitavog univerzuma. Takve vrste učenja se i na istoku i na zapadu drže u tajnosti ili se predaju u prikrivenim oblicima tako da bi se značenja sakrila od onih kojima nisu namijenjena i razumljiva. U većini slučajeva učenja se odnose na jedinstvo života, ciklički karakter razvoj i upravljanje pomoću unutarnjih snaga i moći. Ezoterijska filozofija naglašava kako iza raznih pojava ovoga svijeta postoji jedna jedina Stvarnost, koja je uzrok svega što je ikada bilo, što je i što će biti te kako su sve stvari proizašle na ovom svijetu iz jednog najvišeg sastavljajući pritom jedno temeljno Jedinstvo. To Jedinstvo tumači kako u svijetu oko nas nema dualnosti, tj. ne postoji oprečnost i razlika između Boga i čovjeka ili dobra i zla te upravo je to osnovni okultnih „znanosti“. (Hoskins 1995: 7-16)

„Eso“ upućuje na pojam unutarnjosti, „ter“ opisuje oprečnost, a prava etimologija može se naći kroz pet različitih značenja te riječi.

6.1. Pet značenja riječi „ezoterija“

Prvo značenje bi stoga bilo raznorodni skup. U toj se upotrebi riječ ezoterija pojavljuje kao naslov raznih knjiga i kao termin u medijskim i ostalim raspravama, a označava pritom sve što graniči s misterioznim. Tako se ovdje mogu uklapati joga, orijentalne mudrosti, tajnoviti Egipat, ufologija, astrologija i sve vrste gatanja, proricanja, parapsihologija, kabale, alkemija, praktične magije, tarot, masonstvo, New Age filozofije, Novi religiozni pokreti. Na engleskom se češće se za sve navedeno upotrebljavaju riječi poput „occult“ ili „metaphysics“. (Faivre 2010: 6) Iduće značenje bi se moglo opisati kao skup učenja ili činjenica što se proglašavaju tajnama jer su namjerno skriveni. „Ezoterično“ se često upotrebljava kao sinonim za „inicijacijsko“, a neki od povjesničara tvrde da su neke od tih nauka bile držane u

tajnosti, npr., od strane kršćana (ideja da crkveno učiteljstvo stoljećima ljubomorno čuva tajne kao što su Isusov tajni život ili njegova veza s Marijom Magdalenom). Također, takve određene teorije često od strane društva budu proglašene kao teorije zavjere te kao određena vrsta okultnih teorija. (Faivre 2010: 6-7)

Treće značenje moglo bi se odnositi na to da je tajna inherentna samim stvarima. To znači da je priroda ispunjena okultnim motivima te da postoje nevidljivi odnosi između zvijezda, kovina i biljaka. Samim time i ljudska je priroda skrivena, ne zato što su ljudi htjeli zataškati određene događaje, već zato što ona u sebi jednostavno krije značenja kojima „profani“ povjesničar ne može pristupiti. U tom smislu je u renesansi pomagala tzv. „okultna filozofija“ koja je pokušavala odgonetnuti te misterije te na taj način dosegnuti „skrivenog Boga“ – onoga koji se ne otkriva u potpunosti, kao u velikim svjetskim religijama poput kršćanstva. (Ibid: 7) Nadalje, četvrto značenje bi bilo u smislu gnoze, ali one koja je pojmljena kao način spoznaje što stavlja naglasak na mitsko, simboličko, više nego na izražajne oblike dogmatske prirode. Naime, smatra se također i da je spoznaja moguća i bez čina inicijacije. Peto značenje bi bila potraga za tzv. „prvobitnom Tradicijom“. Pretpostavlja se postojanje neke „prvobitne Tradicije“ čije su sve ostale današnje svjetske religije i društva samo raspršeni tj. manji djelići. Ovdje se ezoterija uklapa kao naučavanje o putevima koji omogućuju spoznaju te Tradicije. (Ibid: 7-8)

Također se ezoterija može tumačiti kao niz pravaca i praksi utemeljenih u istočnjačkim i zapadnjačkim pokretima, poput židovske i kršćanske kabale, aleksandrijskog hermetizma, kršćanskog gnosticizma, raznovrsnih oblika novopitagorizma, spekulativne astrologije, alkemije. Što se novovjekovlja tiče, mogu se izdvojiti novoaleksandrijski hermetizam, „*philosophia occulta*“, tzv. paracelzovski pravac, rozenkrojerstvo, kršćanska teozofija, iluminizam 18. stoljeća, dio romantičke „*Naturphilosophie*“ te tzv. „okultistički“ pravac od sredine 19. do početka 20. stoljeća. (Faivre 2010: 10-11)

6.2.Pojaва spiritizma i okultizma

1848. godine, u SAD-u, pojavljuje se spiritistički pokret,u Hydesvilleu. Te godine su sestre Margareta i Catherine Fox otkrile da mogu prizivati duhove pomoću okruglog stolića. Ubrzo se sve proširilo i na ostale zemlje Zapada, a glavna persona spiritizma postaje medij, koji ima sposobnost komunikacije s duhovima mrtvih. Spiritizam ne pripada direktno povijesti ezoterijskih pravaca u užem smislu, ali je povezan s njima utjecajem kojeg posvuda vrši i pitanjima koja postavlja. Procvat se dogodio sredinom 19. stoljeća, a od njega se

pokušava načiniti i religija s primjesama sentimentalizma i racionalizma. Nadalje, Alphonse – Louis Constant začeo je ono što će se u budućnosti zvati okultističkim pravcem, a navodno je i sam uspio zazvati duh Apolonija iz Tijane. Njegova djela, poput „Historie de la magie“, obilježiti će cjelokupan okultistički pravac. (Faivre 2010: 98-99) Istih se godina u SAD-u osniva prva rozenkrojcerska skupina – Fraternitas Rosae Crucis, a nedugo zatim u Europi se također osnivaju mnogobrojne lože. 1875. osniva se teozofsko društvo u New Yorku od strane Helene Petrovne Blavatsky, ruske autorice, filozofkinje i okultistkinje. Sami pojam teozofije ne iznosi nikakav nauk, u strogom smislu riječi, a pri osnutku imala je tri zadatka: oblikovati mrežu univerzalnog bratstva, potaknuti proučavanje svih religija, filozofija i znanosti te proučavati prirodne zakone kao psihičke i duhovne moći čovjeka. (Faivre 2010: 107)

6.3. Četiri osnovne misli Helene Petrovne Blavatsky

Nadalje, Helena Petrovna Blavatsky u svojim okultnim teorijama iznosi četiri osnovne misli kojih se treba pridržavati u ezoterijskim sferama. Prvo pravilo je, već ukratko spomenuto, temeljno jedinstvo sveukupnog bitka, pritom ne misleći na jedinstva ljudi, nacija ili vojske, već na misao da je čitavo postojanje jedna stvar, a ne skup međusobno povezanih stvari. U osnovi svega postoji samo jedan bitak i taj bitak se sastoji od samo dva aspekta: pozitivnog (u smislu duha ili svijesti) i negativnog (u smislu supstance ili materije). Blavatsky nadodaje da, pošto je navedeni bitak apsolutan, ne postoji ništa iznad i izvan njega. Druga misao je to da ne postoji mrtva materija. Misao nalaže kako je svaki, i najmanji, atom posve živ i kako drugačije ni ne može biti jer svaki atom je u osnovi apsolutni bitak tj. predstavlja život na bilo kojoj razini. Treća misao govori kako je čovjek jedan mikrokozmos te u njemu postoje sve nebeske hijerarhije te četvrta misao ujedinjuje sve ostale misli i dovodi ih do sinteze u smislu objašnjavanja: „Kako je izvanjsko, tako je i unutarne; kako je veliko, tako je i malo; kako gore, tako dolje; postoji samo jedan život i jedan zakon, a Onaj koji u njemu djeluje, je jedan. Ništa nije unutarne, ništa izvanjsko, ništa nije veliko, ništa malo, ništa nije visoko i ništa nisko u božanskom poretку svijeta.“ (Hoskins 1995: 18-20)

6.3.1. Tri osnovne teze Helene Petrovne Blavatsky

Nastavljajući se na svoje četiri osnovne misli, u svome djelu „Tajna nauka“, H.P. Blavatsky također postavlja i tri osnovne teze na kojima počiva okultna filozofija. Prva teza opisuje kako postoji jedan sveprisutan, bezgraničan, nepromjenjiv i vječan princip o kojem je svako razmišljanje nemoguće jer ono nadilazi ljudske mogućnosti shvaćanja i nalazi se na puno višem nivou od naše svijesti. To nesvjesno i nepoznatljivo je ujedno i uzrok svega

i može ga se definirati kao bitnost u bitku. Druga teza nalaže kako je vječnost svemira bezgranična ravan tj. neka vrsta igrališta bezbrojnih univerzuma koji se neprekidno manifestiraju i iznova nestaju te posljednja teza tvrdi kako postoji istovjetnost svih duša s jednom univerzalnom „Naddušom“. (Hoskins 1995: 22-29)

6.4. Ezoterično u književnosti

Kao što je ezoterija bila okupacija brojnim znanstvenicima, filozofima, teoretičarima i istraživačima, tako se ezoterični motivi mogu naći i u brojnim djelima svjetske umjetnosti i književnosti, od kojih će se ovdje izdvojiti samo neka.

Proza i poezija Oskara Venceslase Milosza, djela Aleksandra Bloka, nadrealisti poput Andréa Bretona. U određenim romanima Hermana Hessea, poput „Igre staklenim biserima“ i „Stepskog vuka“, u romanima Charlesa Williamsa, ali i suvremeniji naslovi poput „Da Vincijevog koda“ Dana Browna. Naravno, ovdje se ubraja i prvak portugalskog modernizma – Fernando Pessoa – i njegova djela poput „Đavoljeg časa“ te „Knjige nemira“. (Faivre 2010: 129-130)

7. ZANIMANJE ZA RELIGIJU, OKULTNE ZNANOSTI I TAJNE UDRUGE

Odlučujući čimbenik za Pessoaino zanimanje za okultno bilo je duboko osobno proživljavanje smrti najbližih, uključujući oca, majku, brata, polusestru i njegovog najbližeg prijatelja Maria de Sa-Carneira. Dodatno tome ulazi i njegova antireligiozna faza te spomenuto protivljenje Katoličkoj Crkvi, a naglašena sklonost prema ovom području pronalazi se već i u samom fenomenu njegove heteronimije tj. razosobljivanja vlastitog „ja“. Mnogi stručnjaci koji se bave Pessoaom pitaju se kako je moguće da je pjesnik s jedne strane bio slobodni mislioc, a s druge se toliko vezao za okultističke sfere. Jedan od mogućih odgovora bio bi da su u svim autorovim osobnostima, uzrokovanim heteronimijom, koegzistirali razni paradoksi te je na taj način Pessoa proživljavao sve odjednom, sve osobnosti u jednoj osobnosti i obrnuto te je tako mogao kroz sebe tumačiti mnoštvo različitih stavova i vjerovanja. Također, od okultističkih doktrina uzimao je samo ono što se nije kosilo posve sa slobodnomislilačkim svjetonazorom, ali i smatrao kako su i sekularizam i okultizam proizašli upravo iz slobodnog mislilaštva. (Talan 2013: 247-250) Pessoa se ni u najradikalnijem antireligijskom razdoblju nije izjašnjavao kao ateist, ni kao agnostik, već je uvijek održavao kontakt s Onostranim (Transcedentnim) putem pjesništva kojim je štovao Tajnu, tj. vlastiti pojam ekvivalentan nekom obliku božanstva.

7.1. Pogansko razdoblje i spiritizam

Od 1914. do 1920. godine traje pjesnikovo (neo)pogansko razdoblje u kojem odbacuje okultnost istočnjačkih religija kako afirmirao u sebi helenski poganizam, u kojemu dolaze do izražaja tri elementa: mnoštvo bogova kao bit same mitologije, stvaranje kao ljudski ideal i koncepcija svemira kao bitno objektivne pojave. Drži se, također, i da je navedena poganska heterodoksnost prijelaz u gnostičko razdoblje u kojem prvi put dolazi u doticaj s okultnim znanostima, a veliku ulogu u tome imalo je i autorovo prevoditeljsko djelovanje kod šest teozofskih knjiga⁸, spomenute obiteljske tragedije, ali i odnos s tetkom Anom Luisom Pinheiro Nogueira, koja se i sama dugo vremena bavila spiritizmom. U pismu koje joj šalje 1916. navodi svoje nadnaravne spiritističke sposobnosti, ponosno ističući i informaciju kako je u međuvremenu postao medij – vidjelac, okušavši se u astralnim viđenjima, „zahvaljujući

⁸ „Teozofski priručnik“, „Pronicavost“, „Nevidljivi pomoćnici“ (Charles W. Leadbeater), „Teozofski ideali“ (Annie Besant), „Glas tišine“ (Helena Blavatsky) i „Svjetlo na putu: karma“ (autor potpisan inicijalima M. C.) (Talan, 2013., str. 253)

kojima je čak uspio „uhvatiti magnetsku auru“ nekih osoba“. (Talan 2013: 253) „U jednoj od mojih najboljih eteričnih vizija... vidio sam rebra jednog čovjeka kroz njegov kaput i kožu...“ (Lachman 2006, prijevod: Margareta Matijević) Dodaje i to da osjeća kako je nad njim u tijeku obred inicijacije što ga obavlja „nepoznati Učitelj“, čime pravda i duboko nezadovoljstvo svime te navodi to kao posljedicu stjecanja navedenih nadnaravnih sposobnosti. (Talan 2013: 253)

Ono što je još jedna zanimljiva stavka navedenog pisma je to da spominje i fenomen zvan „automatsko pisanje“ kao izravan rezultat spiritističkih seansi, čiju je prvu samostalnu održao iste te 1916. godine, nakon što se prethodno izjasnio kao medij. Također, tekst te prve seanse potpisao je duh Pessoa prastrica Manuela Gualdina da Cunha (koji je preminuo 1898.), a proučavatelji Pessoae do sad su pronašli oko dvije stotine takvih tekstova u kojima se primjenjuje sposobnost automatskog pisanja kao rezultat komunikacije s duhovima. Nadalje, jedan od najčešćih gostiju takve vrste bio je duh sedamnaestogodišnjeg engleskog profesora, platonističkog filozofa i pjesnika Henryja Morea, koji je preminuo 1687. godine, a većina duhova najčešće je odgovarala na Pessoaina pitanja osobne naravi poput njegove književne karijere, nemogućnosti prvog spolnog odnosa te ostalih odnosa duhovne i svjetovne stvarnosti. U članku iz Zareza, iz 2006. godine, stoji kako mu je navedeni duh Henryja Morea čak i direktno govorio: „Uskoro ćeš doznati za što imaš hrabrosti – naime, za parenje s djevojkom. (...)Ti masturbatoru! Ti mazohistu! Ti muškarcu bez muževnosti!... Ti muškarcu bez muškog uda!“ (Lachman 2006, prijevod Margareta Matijević) No ipak pjesnik se udaljava od bilo kakvog pokušaja znanstvenog utemeljenja navedenih iskustava, pripisujući ih isključivo djelovanjem vanjskih ili unutrašnjih sugestija potaknutih čitanjem okultističkih djela te opisujući ih kao proizvod podsvjesnog. (Talan 2013: 253-255)

U jednom trenutku svog života opisivao je i vjeru u više svjetove, pišući: „Vjerujem u postojanje svjetova koji su uzvišeniji od našega i u postojanje bića koja nastanjuju te svjetove (...)možemo, ovisno o stupnju svoje duhovne usklađenosti, komunicirati s višim bićima.“ (Lachman 2006, prijevod: Margareta Matijević) Još jedno područje koje je smatrao uzvišenim je i sami portugalski jezik, kazavši jednom prilikom kako ga ljuti kada su svi okultisti koje proučava zapravo loši u korištenju jezikom, tj. kako nitko od njih nije dobar stilist, te opisuje: „Moju inteligenciju vrijeđa što netko može svladati Sotonu, a ne može svladati portugalski jezik. (...)To što je netko dotaknuo Isusove noge, nije nikakva isprika za pogreške u interpunkciji.“ (Ibid)

7.2.Zanimanje za Red ruže i križa

Fernando Pessoa nastavlja sa zanimanjem za okultne znanosti sustavno proučavajući kabal⁹, alkemiju, astrologiju, mistiku, magiju, mitologiju, prorokovanja, geometriju, simboliku, antičke misterije, gnostičku literaturu te tekstove pripadnika Reda ruže i križa (tzv. „rozenkrojceri“)¹⁰.

Što se tiče Reda ruže i križa, Pessoaina saznanja o navedenom društvu datiraju još prije 1915. godine, i to vrlo vjerojatno zbog čitanja knjige Hargravea Jenningsa „The Rosacrucians: Their Rites and Mysteries“. Koliko je navedeno djelo zainteresiralo Pessoa, govori i činjenica kako je u primjerku knjige koju je držao kod sebe pronađeno mnoštvo naznačenih djelova podvlačenjem ili zabilješkama sebi poput „Zabilježi ovo!“ ili „Sve ovo zabilježiti!“ Naime, Hargrave Jennings imao je važnu ulogu u revitaliziranju rozenkrojcera krajem 19. stoljeća te stoga nije ni čudo kako je upravo on imao toliki utjecaj na Fernanda Pessoa, i to ne samo na njegovo književno zanimanje za ezoteriju i okultno, već i na sam njegov svakodnevni život. To se najbolje može dokazati činjenicom kako je u jednom predgovoru Jenningsove knjige pronašao platonista Henryja Morea, koji se u kasnijim godinama navodno javljao pjesniku u njegovim spiritističkim seansama i povezanosti s astralnim svjetovima te čije je naredbe iz tih svjetova pjesnik nerijetko slušao i „poštivao“. Tijekom navedenih seansi i rituala automatskog pisanja Henry More se jednom prilikom čak „javio“ pišući kako je upravo Fernando Pessoa također originalni član Reda ruže i križa. Formirana rečenica glasila je „Ti si R+C“. Kasnijih godina, točnije 1919., Pessoa piše pismo engleskom izdavaču i piscu Herbertu Jenkinsu i zanima se za knjigu „Secret Shakespeare Seals“, objavljenu od strane Reda ruže i križa, a knjiga se bavila tematikom je li Shakespeareovo autorstvo zaista autentično te postoje li drugi autori koji su pisali umjesto Shakespearea sva njegova djela. Pitanje je to koje i danas ponekad kruži društvima koja se bave teorijama zavjere te raznim ezoteričnim i okultnim aktivnostima. Pessoaino zanimanje za Red ruže i križa bilo je najviše uvjetovano pjesnikovom željom za etičkom i spiritualnom zrelošću izvan poimanja svakodnevnog života ili svijeta sačinjenog od materijalnih potreba. Kao i mnogo drugih okultnih sfera, cilj je razvoj ljudskih potencijala i individualnosti ljudskog bića te samospoznaje. (Dix 2014: 10-15)

⁹Židovsko mistično ezoterično učenje o Bogu i svijetu. Nastoji objasniti svijet tumačenjem brojki i slova.

¹⁰Mistično (ezoterično) društvo te spiritistički i kulturni pokret razvijen u 17. stoljeću kojemu se učenje temelji na hermetici, gnozi, alkemiji, kabali i ezoteričnom kršćanstvu. (Lindgren 2012)

7.3. Tri temeljna puta spoznaje i inicijacija

Nadalje, pjesnik spominje tri temeljna puta spoznaje „nadstvarnoga“. „Prvi je magijski, koji uključuje i spiritizam (kao oblik „vraćanja“), zbog čega je „u svakom pogledu opasan“, drugi mistični, koji nije opasan, ali je zato veoma nesiguran i spor, te treći alkemijski (odnosno alkemičarski), koji je najteži i najsavršeniji od svih jer uključuje preobrazbu vlastite osobnosti.“ (Talan 2013: 256-257) Ovdje vrijedi spomenuti i to kako Pessoa posebnu pažnju pridodaje inicijaciji, kao jedinom načinu da se dođe do spoznaje skrivene istine. Toj temi je posvetio brojne prozne tekstove, pri čemu se ističe detaljno razrađen „Ogled o inicijaciji“, uvršten u knjigu „A Procura da Verdade Oculta“ urednika Antonia Quadrosa. Kao što Talan piše u knjizi „Fernando Pessoa: djelo“, najbolje je da se citira samog Fernanda Pessoa, koji piše: „Pravo značenje inicijacije svodi se na činjenicu da je ovaj vidljivi svijet u kojemu živimo simbol i sjena, ovaj život što ga poznajemo posredstvom ćutla smrt i san, a sve što vidimo pričin. Inicijacija je razotkrivanje, djelomično i postupno razotkrivanje tog pričina. Razlog tajnosti inicijacije leži u tome što većina ljudi nije osposobljena za njezino razumijevanje, pa ako bi prodrila u javnost, ne bi je mogli shvatiti, već bi ih zbunjivala.“ (Talan 2013: 257)

U procesu inicijacije Pessoa razlikuje deset stupnjeva koji čine ljestvicu uspona prema Istini, a vrijedi spomenuti tri temeljna: neofit, adept i učitelj. Također, kao što razlikuje tri temeljna puta spoznaje nadstvarnog, tako razlikuje i tri vrste inicijacije. Prva je egzoterična (najniži stupanj koji odgovara slobodnozidarskom tipu inicijacije), druga je ezoterična, a treća najviša tj. božanska (koja karakterizira Isusa Krista ili u književnosti, po riječima Pessoa, Williama Shakespearea). Osim simpatiziranja spomenutog Reda ruže i križa, Fernando Pessoa je bio iniciran u tri najniža stupnja Portugalskog templarskog reda (Ordem Templaria de Portugal) zbog čega je, jednim dijelom, uslijedio i novinski napad na prijedlog salazarističkog ministra Josea Cabrala o ukidanju i zabrani djelovanja slobodnozidarskih udruženja u Portugalu. (Talan 2013: 258-259)

8. ZALAGANJE ZA OKULTNO – BUNT PROTIV SALAZAROVA REŽIMA

Fernando Pessoa za vrijeme svojeg života nije bio javna osoba, što je poprilično išlo u prilog njegovoj mizantropiji i društvenoj povučenosti, ali je bio itekako cijenjen unutar intelektualnih i umjetničkih krugova u kojima se kretao. U tim društvenim gravitiranjima dijelila su se razna politička mišljenja i stavovi, što za, što protiv vlade najvećeg portugalskog diktatora – Antonia de Oliveire Salazara. Njegov bunt protiv navedene vlasti bio je do 1935. godine većinski intimne prirode, sve do autorova objavljivanja novinskog članka u novinama „Diario de Lisboa“ kada su cenzori, iznenađujuće, pustili članak da bude objavljen, ali kasnije zabranili Pessoai pravo glasa o istom članku. Na taj način se pjesnik osjećao ušutkano sve do vlastite smrti u studenom iste godine. (Barreto 2008) Pessoa je ipak postigao jednu stvar, a to je bilo da je članak podigao podosta „prašine“ u tadašnjem Lisabonu, a izdanje novina rasprodalo se do posljednjeg primjerka. I sam Pessoa bio je vidno zadovoljan napisanim, komentirajući: „Proizveo sam bombu po prvi puta u svome životu. (...) Kako sam ju proizveo, tako sam ju odmah i bacio na protivnike masonerije. A rezultat je bio čudesan. Izgubili su svoje glave, bez da su uopće imali ijednu.“ (Ibid)

Naime, totalitarni salazaristički režim nije podnosio nikakve tajne udruge, a posebno ne masonske, zbog njihova utjecaja na državne i političke poteze onodobnih vršitelja vlasti. Navedene udruge nije bilo moguće kontrolirati zbog stroge konspiracije njihovih članova pa ih je vlada odlučila raspustiti dekretom, dok se Fernando Pessoa istovremeno čudio naivnosti takvog nauma, s obzirom na to da je u navedenom novinskom članku argumentirao svoj stav primjerima iz ostalih europskih zemalja kojima to nije pošlo za rukom – Španjolskoj, Italiji, Njemačkoj i Mađarskoj. Iako Pessoa u navedenom novinskom tekstu čvrsto opovrgava njegovu pripadnost portugalskim masonskim ložama, nikada se nije potpuno prestalo sumnjati u tu mogućnost, s obzirom da je autor besprijekorno bio upućen u rad i djelovanje tih udruženja, kao i u okultnost i ezoteriju općenito. Tome u prilog ide citat iz originalnog članka: „Nisam slobodni zidar niti pripadam bilo kojem drugom sličnom ili drukčijem udruženju. Nisam, međutim, ni protivnik slobodnog zidarstva jer ono što znam o njemu pobuđuje u meni neskrivene simpatije.“ (Pessoa 1979) Također, Pessoain članak je ključan u još jednom aspektu, a riječ je o vrlo važnom povijesnom dokumentu koji upućuje na djelatnost tajnih udruga na Iberskom poluotoku u razdoblju između dva svjetska rata. (Talan 2013: 259)

9. POVEZANOST S ASTROLOGIJOM

U svojoj tajnovitoj škrinji, u kojoj je čuvao na tisuće zapisa te poetskih i proznih fragmenata našlo se i dosta astroloških tekstova, a ti se tekstovi mogu podijeliti u nekoliko skupina. Riječ je o tekstovima koji upućuju na temeljna pravila tumačenja horoskopa, analize nebeskih karata pjesnikovih prijatelja i poznanika, a dio tekstova posebno je zanimljiv jer dokazuje kako se Pessoa već 1908. podosta zanimao za astrologiju, a za okultne znanosti još i ranije u životu. Pessoaisti su do danas izbrojali i pronašli oko 500 fragmenata koji govore o temi astrološke teorije i okultnim sferama općenito. Veliki broj navedenih fragmenata bio je ukomponiran u izdavačke projekte: „Tratado de Astrologia“, „Manual of Astrology“ te „Essays in Astrology“, svi potpisani od strane Pessoaina astrološkog heteronima – Rafaela Baldaye. (Talan 2013: 264-265)

Do danas je sačuvano gotovo 400 horoskopa koje je izradio sam Pessoa, a radi se o horoskopima namijenjenima većinom njegovim prijateljima i poznanicima, a manji dio se odnosi i na autora (na taj način je pokušavao tumačiti neke događaje iz svog života, kao i predviđati vlastitu budućnost). Sačuvano je ukupno 98 bilješki koje su bile namijenjene izradi novih nebeskih karata i horoskopa, a odnose se na podatke naručitelja poput imena, prezimena, godine, sata i mjesta rođenja itd. Također, pronađeni su i razni geometrijski, kabalistički i numerološki grafikoni koji prikazuju odnose planeta, znakove zodijskih znakova itd. (Talan 2013: 265)

Sve navedeno imalo je višestruku ulogu u pjesnikovom životu, kao i veliki udio u njegovu stvaralaštvu, a služilo mu je na više načina: kao način samospoznaje, kao način spoznaje drugih, kao izvor dodatne zarade, kao pomoć u koncipiranju književnih djela, ali i pri oblikovanju organizacijske strukture njegovih heteronima. Nije, stoga, čudno kako autor upravo uz pomoć svojih astroloških spoznaja određuje psihofizičke osobine i biografske profile pojedinih heteronima. Nadalje, i sami datumi vezani uz rođenja i smrti heteronima su rezultat iščitavanja astroloških karata i horoskopa.

10. SPOJ MISTICIZMA I POEZIJE KOD FERNANDA PESSOE

Fernando Pessoa je, kao što je već spominjano, tijekom 1915. i 1916. za svoju kolekciju pod nazivom „Theosophica e Esoterica“ čitao i preveo nekoliko knjiga koje se bave okultnom i mističnom tematikom. To mu je zasigurno dalo veliku količinu znanja i informacija o navedenoj temi te vrlo vjerojatno potaklo da i sam piše o misterioznim i ezoteričnim temama. Yvette Centeno, portugalski književnik i germanist, govori kako se pisana kreativnost i izražaj kod Pessoa može promatrati i kao jedna vrsta misterija inicijacije. Misterij je to koji se, nastavlja Centeno, nalazi u zbirci pjesama „Mensagem“ te u svoj heteronimskoj predstavi koja se odvija među svim autorovim zasebnim autorima. U jednom trenutku svog stvaralaštva Pessoa se i sam pita jesu li njegova djela magična, je li pojava Alberta Caeira akt magije itd., dok je u drugom trenutku poprilično siguran kako stvaranje heteronima se čini na prvu kao šala proizašla iz previše maštovitosti, ali ni u kom slučaju to nije. Kako autor nastavlja dalje, to je veliki čin intelektualne magije, umjetničko djelo neosobne kreativne moći. „Treba mi sva moguća koncentracija za pripremu onoga što bi se figurativno moglo nazvati činom intelektualne magije – tj. za pripremu pisane kreacije, tj. stanja četvrte dimenzije uma.“ (Bothe 2014: 47-49)

Pessoa također u jednom nedovršenom eseju, pod nazivom „Esej o inicijaciji“, piše kako se sami čin iščitavanja njegova rada može shvatiti kao okultizam te tako pretpostavlja da je pisanje veličanstvene poezije nešto poput završetka procesa inicijacije – neofit faza. Vođen tom mišlju slaže i točnu analogiju tog okultnog čina, koji se sastoji od gramatike, opće kulture, pojedinačne kulture književnosti. Faza adepta bila bi sljedeća analogija: pisanje jednostavne lirske poezije, pisanje kompleksne lirske poezije, poput oda, a faza učitelja sastojala bi se od pisanja epske poezije, pisanja dramske poezije te zadnja faza – spoj svih poezija (lirskih, epskih i dramskih) u nešto iznad svega toga. Nadovezujući se na ovo, može se reći kako je autor u tom smislu zaista bio u fazi učitelja. Njegove ode (npr. „Pomorska pjesan“) i njegov kompletni opus stvaraju upravo navedenu zadnju fazu spoja svih poezija, kroz sve autorove heteronime, pseudonime i ortonime. (Bothe 2014: 50)

Što se samog misticizma tiče, autor smatra kako je mistik, na ljestvici inicijacije, na višoj poziciji od čarobnjaka pa samim time i kazuje kako npr. Sveti Franjo Asiški je na puno višoj poziciji inicijacije od Alessandra Cagliostro¹¹ te nadodaje kako je misticizam nešto najbliže u

¹¹Talijanski pustolov, varalica i okultist.

ljudskom biću što ga može poistovjećivati s anđelom. Pessoa sebe smatra mističnim pjesnikom no samo u slučaju kada na sebe gleda kao na samo još jednog u nizu svojih heteronima. Ali kada se autora pogleda kao stvoritelja svih tih heteronima i cijelog svog poetskog svijeta, tada njegova pojava dobiva puno veći i širi kontekst. A za misticizam smatra kako je on u svoj prirodi poezije, a i glazbe općenito te kako je i glazba također u prirodi poezije. Modernistička poezija sastoji se od pojavljivanja slobodne forme, slobodnog stiha i poprilično dugačkih poema, poput onih T.S. Eliota te, tijekom kasnijeg „beat“ razdoblja, Allena Ginsberga, Lawrencea Ferlinghettija itd., a glazba se počinje shvaćati kao put prema postizanju poezije – nešto što nadopunjava poeziju, i što će se kasnije i dokazati pojavom svjetski poznatih kantautora poput Leonarda Cohena te Boba Dylana, te poezija sama po sebi kao transcendentna pojava, nešto mistično i neshvatljivo. (Bothe 2014: 51-53)

10.1. Motivi svete geometrije

Pod heteronimom Alexanderom Searchom 1909. pjesnik piše kako je esencija poezije abnormalnost te pojačana emotivna aktivnost, zadržana posebnim zakonima i nikakvim drugim vanjskim zakonima. Misticizam na taj način uključuje poeziju pod svoje sfere, iako je zapravo suština nje. No, iako smatra kako je poezija sama po sebi mistična, smatra također i da nije svaki pjesnik mistični pjesnik. Mističnim pjesnikom naziva onoga pjesnika koji je pjesnik ideja te onoga koji daje stvarima koje mi smatramo stvarima tek simbolično značenje, ali u njima nalazi okultne i intimne povezanosti drugačije vrste poretka od one koju prepoznaje znanost. (Bothe 2014: 53-55) Kada se govori o heteronimu Alexanderu Searchu, zanimljivo je izdvojiti i dokaz kako se pjesnik zanimao za područje svete geometrije već u dobi od 19 godina, a riječ je o poemu „Krug“. Samo neki od stihova iz navedene pjesme glase:

„Pratio sam krug na zemlji,
Bila je to čudna mistična figura
Gdje sam mislio kako će obilovati sve
Nijemim simbolima adekvatnim promjeni

(...)

I tako sam u kabalističkom raspoloženju
Pratio znatiželjno taj krug;
Nesavršen krug koji je stajao
Iako oformljen s velikom i detaljnom pažnjom.“¹² (McNeill 2014: 23)

Search se u navedenim stihovima služi okultnim terminima, spominjući u jednom trenutku i magiju, kako bi opisao ezoterično iskustvo. Prateći krug ucrtan na zemlji autor se nada kako

¹²Vlastiti prijevod s engleskog jezika.

će mu on podariti tajno znanje iz razloga što krug u području svete geometrije predstavlja savršenstvo te božansko. Nadalje, Pessoa se opet osvrće na fenomen kruga i kružnice u bezimenoj pjesmi iz 1931. godine, pišući:

„Poput oduševljenja u kojem
Djetinjstvo preživljava, još uvijek čuvam
Pola entuzijazma kojeg posjedujem
Jer sam i prije to posjedovao.

(...)

Suncokret lažnih užitaka,
Okolo nijemog centra

(...)

Crnog centra koji je sve.“¹³ (McNeill 2014: 29)

Prikaz kruga ovdje stoji kao simbol božanskog, svevišnjeg, a metaforično se poistovjećuje i sa suncokretom čije okretanje prema Suncu simbolički predstavlja kružno kretanje pjesnikovih misli oko centra koji predstavlja sve, aludirajući vjerojatno na Istinu i sveobuhvatnu spoznaju znanja kojoj okultizam teži.

10.2. Senzacionizam kao „četvrta dimenzija“

Pjesnik također pridonosi veliku pažnju tzv. „četvrtoj dimenziji“ u smislu senzacionizma. Senzacionizmom naziva filozofski pokret kojeg je sam stvorio kako bi objedinio sve književne pokrete koji su se u njegovo vrijeme javili te na taj način opravdao i svoj heteronimski pluralizam. Senzacionizmom smatra našu suštinsku realnost i polazište umjetničkog stvaranja u kojem su dopušteni svi stilovi i koji odbacuje sva shvaćanja klasicizma. Kao polazno stajalište senzacionalizma postavlja to da „Jedina realnost u životu je osjećaj. Jedina realnost u umjetnosti je svijest o osjećaju.“¹⁴ (Ribeiro 2018) Zanimljivo je, nadalje, kako je upravo taj senzacionizam, ili „umjetnost četvrte dimenzije“, opisan kao osjećaj. Četvrta dimenzija je osjećaj o okolini i stvarima u njoj te stvari koje postoje u tri dimenzije ne bi postojale bez osjećaja za njih, svjesnosti o njima, stoga tri dimenzije ne mogu postojati bez „nužne“ četvrte. Vidjeti sve sa svih strana i svih kuteva nužno je za spoznaju i osjećaj kod četvrte dimenzije te stoga pjesnik uzdiže pojam astralne projekcije kao najbližeg tome da sagleda nešto iz svih perspektiva, tj. iz više svijesti. Također, nabraja tri aksioma za senzacionizam, a to su: osjećaj je jedina realnost, maksimalna realnost je osjećati sve u svakom trenutku na sve načine i misao da pojedinac mora biti sve i svatko. (McNeill 2014:

¹³Vlastiti prijevod s engleskog jezika.

¹⁴S engleskog jezika preveo Miloš Đurđević.

40) Najbolje se navedeno očituje u, podnaslovno imenovanoj senzacionističkoj odi, „Protoku sati“, i to u ranije spomenutim stihovima:

„Ćutjeti sve na sve načine,
živjeti sve sa svih strana,
biti ista stvar u svim mogućim oblicima u isto vrijeme,
ostvariti u sebi čovječnost svih trenutaka
u samo jednom trenutku, rasplinutu, rasipnu, potpunu i daleku...“ (Tomasović 1997)

Mirko Tomasović poemu „Protok sati“ opisuje kao poemu goleme evokativne i futurističke siline. Ona je prividno razlomljena na prizore, vizije i neke vrste obrednih pročišćavanja čuvstava. Obiluje motivima tehnike, tramvaja, vlakova, motora s unutarnjim i vanjskim sagorijevanjem, opsjednutosti pjesnika automobilima te pjesničkim ekstazama. On svoju metafizičku zaokupljenost, svoje emotivne raspukline i dileme ostavlja podložnim višestrukim hipotetičkim bivstvima. Navodi se po španjolskim misticima, vodeći se mišlju – da bi bio sve, poželi biti ništa tj. poništi svoju prvotnu osobnost. Također, vlada i zaključak „todo es nada“ („sve je ništa“), koji se može protumačiti i kao središnja točka cijeloga Pessoaina stvaralačkog opusa.

Sudeći po svemu što se o pjesniku danas zna, može se reći kako bi prema svojoj definiciji i on mogao spadati pod mistične pjesnike, uzevši u obzir njegovo traženje Istine u raznim područjima, inicijaciju, spiritistička djelovanja, heteronimiju, teozofska i ezoterična istraživanja itd.

11. OKULTNO U PROZNOM DJELU „KNJIGA NEMIRA“

Među već spomenutom škrinjom Fernanda Pessoae, u kojoj je za sobom ostavio na tisuće nedovršenih fragmenata napisanih na razne papire, salвете, dokumente trgovačkih poduzeća za koje je radio (pisao je na sve što mu je došlo pod ruku kako bi iskoristio svaki mogući trenutak inspiracije), našlo se i mnoštvo materijala koji će godinama kasnije postati ono što je danas u svijetu poznato kao „Knjiga nemira“ ili na portugalskom „Livro do Desassossego“.

Djelo je to koje možda nikada ne bi bilo ni objavljeno. Ručno pisano ili tipkano na pisačkoj mašini, nastajalo je na engleskom, portugalskom i francuskom jeziku, a ono što je odavalo činjenicu da je riječ o navedenom djelu su male oznake „L. do D.“ napisane u određenim dijelovima papira na kojima su pisani. Pessoa je najvjerojatnije djelo počeo pisati još 1910. godine te je na njemu radio sve do svoje smrti, a spominjao je rad na djelu i u nekoliko pisama između sebe i svojih prijatelja i poznanika. Tako u nekim pismima piše kako je naziv djela odabrao jer u njemu vlada nemir i nesigurnost, a u određenim trenucima spominje i to kako pisanje djela ide kompleksno i mukotrpno prema naprijed. Pošto Pessoa nikada nije složio te fragmente u konačno djelo, to su morali napraviti drugi nakon njegove smrti. Tako „Knjiga nemira“ svoje prvo portugalsko izdanje dobiva 1982. godine, a do danas je doživjela izdanja diljem svijeta, prevedena na više jezika, uključujući i hrvatski. (Pessoa 2002)

Vjerojatno nijedna knjiga u 20. stoljeću nije potaknula toliko polemika i pokazala toliko različitih „lica“ kao što je to potaknula „Knjiga nemira“, a sve to upravo zbog svoje fragmentarnosti i nedovršenosti. Knjiga je to koja se neprestano slaže i preslaže, pokazujući uvijek neki drugi „karakter“ i „dušu“, a još više je zanimljiva činjenica što je upravo takva knjiga izašla iz pera Fernanda Pessoae, osobe koja je čitavog života težila raznovrsnosti karaktera te razosobljavanju i heteronimiji. (Pessoa 1998: 6) Pessoa nije nikada definirao rubove i granice djela te stoga ono pruža mogućnost čitateljima da ga čitaju ne slijedeći nužno redoslijed stranica, a uz to i svaki dio knjige kada se nasumično odabere i pročita ima smisao i svoj, može se reći, „vlastiti svemir“.

Iako je bilo heteronima koji su prije Bernarda Soaresa, koji danas krase naslovnice knjige kao autor, sudjelovali u pisanju fragmenata djela, Soares je ipak prevladao do kraja kao autor. U početnim fazama, iz 1913., autorstvo se pripisivalo samome Pessoai da bi, kako je knjiga napredovala, postupno dolazilo do raslojavanja. Kao autor prvih dnevnčkih zapisa pojavljuje se Vicente Guedes, kojega Pessoa spominje kao prevoditelja i pripovjedača, a 1929. dva

objavljena fragmenta prvi put potpisuje Bernardo Soares. Uz to, spominjao se i barun Teive koji je pisao i drugu prozu, te Marco Alves koji se spominje u dva Pessoaina rukopisa što se odnose na „Knjigu nemira“. No, kada se pojavio Soares, Guedes je nestao, točnije umro je mlad, a Soares je naslijedio njegovu biografiju, kao neka vrsta njegove reinkarnacije. „Tako je Soares postao jedini autor knjige, a Pessoa autor autora.“ (Pessoa 1998: 8)

Pessoa govori o Bernardu Soaresu kao o književnom liku te poluheteronimu jer se, kako autor tvrdi, teže „podrukčiti“ u prozi nego u poeziji. Također, govori o njemu kao i o svojoj „mutaciji“ bez snage rasuđivanja i osjećajnosti budući da se neprestano nalazi u poluspavajućem stanju svijesti, što povlači kroz knjigu konstantna okretanja prema svijetu snova, astralnim projekcijama, promjene svijesti te pogleda na sebe i svijet oko sebe iz potpuno drukčijih perspektiva. Kako u uvodu hrvatske verzije „Knjige nemira“ navodi i sama prevoditeljica Tatjana Tarbuk: „Soares je tako nastao određenom Pessoainom projekcijom u njegovu nutarnju šupljost, on je zapravo ono ništa u Pessoai, nulti stupanj heteronimije, kako ga naziva Bréchon, s kojega Pessoa kreće na virtualno putovanje (pomoću mašte) oslobađanja duše.“ (1998: 8)

Prvi i najupečatljiviji čin okultnog u djelu je sami autor djela, tj. heteronim Bernardo Soares. O samome Bernardu Soaresu malo se zna prije njegova smještanja u lisabonsku ulicu Douradores, u gradskoj četvrti Baixa. Po zanimanju je pomoćni knjigovođa u tekstilnoj tvrtki, rano je ostao bez majke, a potom mu se ubio i otac. U slobodno vrijeme piše, obitelji i prijatelja nema te je upoznat i s „Orfejom“, časopisom kojeg je svojevremeno uređivao Fernando Pessoa. I takva kratka biografija dovoljna je da čitatelja podsjeti na život samog Fernanda Pessoae, naravno uz neke male razlike. (Pessoa 1998: 8) Neupitno je kako je Pessoa i više nego očito povezan s Bernardom Soaresom i kako kroz njegova razmišljanja i svijest nadopunjava svoju svijest i nutrinu. Neupitno je kako je riječ o dubokim razosobljivanjima te kako se radi o djelu koje jedan dio pozornosti stavlja i na okultne motive. „Knjiga nemira“ kotira kao možda i najpoznatije Pessoaino djelo, a Josip Ivanović u svom diplomskom radu „Poetički i filozofski fragmenti kod Fernanda Pessoae“ piše kako u njoj vlada ispovjedan i dnevnički ton te kako je ona zapravo niz gotovo pjesničkih refleksija na svakodnevni život. (Ivanović 2018: 16)

I ne samo da je Fernando Pessoa ovim djelom još jednom utvrdio svoju sposobnost razosobljavanja tj. heteronimije, već je i sama knjiga nalik na jednu prostranu heteronimiju, u smislu razbacanih tekstova bez ikakve vrste kontinuiteta, forme i sadržaja. Može se reći da je

cijelo djelo zapravo jedan produkt okultnog, jedna velika heteronimija u obliku raznih fragmenata koji se tiču promišljanja i analize vlastitoga sebe i svoje okoline u kojoj autor postoji i djeluje.

No, iako je autor djela heteronim Bernardo Soares, a Pessoa je poznat je po tome kako njegovi heteronimi nemaju skoro nikakve veze s njim, ipak se u djelu očituje i sami Fernando Pessoa, s mnoštvom sličnosti iz autorova života. Tako se nerijetko nađe fragment u djelu koji opisuje autorovu samoću, besciljno tumarenje ulicama Lisabona, traženje smisla u gotovo svakom djeliću svakodnevnice, znajući djelomično kako ga se ne može možda nikada potpuno pronaći. Jedan od fenomena kojem se pridonosi najviše pažnje u djelu je fenomen sna. Kroz san Soares gleda na gotovo čitavi život te poima snove kao jedini način za proživjeti ga. U snovima također spaja heteronime te kroz snove sagledava čitavo svoje razosobljeno postojanje. Stoga ne čudi kako autor u trećem fragmentu piše: „Ah, koliko me puta moji snovi uzdižu u stvarima, ne da mi nadomjeste stvarnost, već da bi mi se ispovijedili njihovi dvojnici u meni...” (Pessoa 1998: 20) te na taj način objašnjava sebe kao Fernanda Pessou, sebe kao Bernarda Soaresa te sebe kao sve ostale heteronime. Kao što to i govori u „Knjizi nemira“, pridaje svakom osjećaju jednu osobnost i svakom stanju duše jednu dušu (Pessoa 1998: 35) te u 92. fragmentu piše: „U sebi imam mnoštvo prijatelja koji žive vlastite živote, stvarne, određene i nesavršene.“ (Pessoa 1998: 94)

U samom fenomenu snova prožima se još jedan Pessoin motiv, spominjan ranije u ovome radu, a to je motiv poistovjećivanja s malim ljudima, tj. sa svim ljudima, u smislu sna kao više sile koja stoji nad svim ljudima, neovisno o nečijoj profesiji, vjeri, rasi i osobnim uvjerenjima. Autor piše: „Imao sam velike ambicije i široke snove, no njih je imao i dostavljač, pa i krojačica, jer snove imaju svi ljudi, ono što nas razlikuje je snaga da se ostvarimo ili pak sudbina po kojoj nas stvaraju.“ (Pessoa 1998: 30)

11.1. Okultno kao tajnovitost

Prema Faivreu, jedno od obilježja ezoterije i okultizma je i skup učenja i činjenica što se proglašavaju tajnama tj. skrivenima (Faivre 2010: 6-7), a Fernando Pessoa u „Knjizi nemira“ nemali broj puta spominje Tajnu kojoj teži te kojoj ga vodi njegova vlastita Sudbina. U više fragmenata spominje izvantjelesna iskustva, u kojima osjeti putovanja neobjašnjivog karaktera i u kojima se u više navrata očituje i fenomen astralne projekcije. Upravo iz tih trenutaka pokušava dosegnuti tajnu, pa tako u 31. fragmentu piše: „Svuda oko mene ogoljen svemir, apstraktan, sačinjen od noćnih ukidanja. Podijeljen sam između umora i nemira, a

tjelesnim osjetom dosežem neku metafizičku spoznaju o tajni stvari.“ (Pessoa 1998: 39) dok u 39. fragmentu opisuje izvantjelesno iskustvo astralne projekcije, trenutak u kojem je vidio istinu i samoga sebe, ali nije imao riječi za opisati točno što je iskusio. Zaključuje fragment s rečenicom: „A na posljetku ostaje san, jer ne znam zašto, ali mislim da je smisao u spavanju.“ (Pessoa 1998: 47) Nadalje, tajna kojoj okultizam teži i Pessoaino protivljenje religiji, u smislu vjerovanja u jednoga Boga, isprepliću se malo kasnije, u 43. fragmentu, gdje govori: „Tajna nas života boli i užasava na mnoge načine. Često se nad nas nadvije poput bezoblične sablasti i duša drhti u najvećem strahu – od bezobličnog utjelovljenja u nebiće. (...) A zatim me preplavi želja, besmislena, za nekom vrstom satanizma što je prethodio Sotoni, za tim da će se jednoga dana, jednoga dana bez vremena i tvari, pronaći izlaz izvan Boga...” (Pessoa 1998: 50-51)

U teoriji okultizma teži se spoznaji nepoznatoga, tajnovitog svijeta koji je svuda oko nas te tumačenje tog svijeta razotkriva se samo pred „odabranima“, a u njemu se sastoji stalno propitivanje kojom se traži jedna sveobuhvatna svevišnjost koja se poima apstraktno. Tako i Fernando Pessoa u jednom dijelu „Knjige nemira“ govori da je on „...poput onoga koji traži nasumce, a ne zna gdje je skriven predmet za koji mu nisu rekli što je. Igramo se skrivača ni s kim. Negdje postoji transcendentan izlaz, božanstvo koje lebdi i samo se čuje.“ (Pessoa 1998: 70) Putem okultnog Soares stalno pokušava pronaći svijest o vlastitoj duši te spominje kako je ljudski rod tek na početku tog teškog umijeća – naziva to alkemijskim stanjem. Također, nadodaje kako taj unutrašnji prostor ljudske svijesti i duše može biti tek jedna nova dimenzija, a snovi mogu biti sjecište dviju dimenzija ili potpuno druga dimenzija u kojoj se živi. (Pessoa 1998: 80)

11.2. Fenomen sna i Drugoga

Prema Faivreu, treće značenje ezoterije odnosi se na to da je tajna inherentna samim stvarima, što znači da je priroda ispunjena okultnim motivima te da postoje nevidljivi odnosi između zvijezda, kovina i biljaka. (Faivre 2010: 7) Fernando Pessoa te odnose između svih živih i neživih stvari promatra kroz prizmu sna i Drugoga. U pogovoru „Knjige nemira“, nazvanog „San i preobrazbe“, hrvatski filozof i sociolog Žarko Paić iskustvo Drugoga smatra kao temeljnim problemom filozofije i književnosti 20. stoljeća. Od Husserlove¹⁵ potrage za intersubjektivnošću do Levinasove¹⁶ ontologije Drugoga vodi se pitanje: tko je drugi i je li to možda neki tajnoviti, nesvodivi Nitko koji raspolaže svim preobrazbama bića? (Pessoa 1998:

¹⁵ Edmund Husserl – njemački filozof.

¹⁶ Francuski filozof Emmanuel Levinas.

415) Bilo kako bilo, Pessoa je svakako u prizmi Drugoga proživio gotovo čitavi svoj život te samim time, kroz sfere okultizma i razosobljivanja stvarao svoja djela. U tom uzdizanju nad zbiljom, koju Bernardo Soares intenzivno proživljava u svojim fragmentima „Knjige nemira“, javlja se iskustvo svijeta koje se više ne može staviti ni pod zakone realizma, nadrealizma ni hiperrealizma, već se radi o nečem stvarnom, ali u svojoj stvarnosti potpuno apsolutnim, baš kao što i neka od temeljnih učenja ezoterije i okultizma ukazuju na to da je sve na ovom svijetu, u svakoj čestici i trenutku, apsolutno, barem sudeći po teorijama već spomenute Helene Petrovne Blavatsky.

U Pessoainu opusu, pa tako i u „Knjizi nemira“, neupitan je fenomen onirizma¹⁷, a koji je bio i svojevrsna životna filozofija iberske i luzitanske melankolične kulture. Dakako, Pessoa je i dokaz kako se o Drugome može misliti samo ako se i svojim životom otjelovi mnoštvo Drugih, što je on besprijekorno činio putem razosobljivanja i heteronimije, a jasno je naznačena i činjenica kako u njegovoj ekscentričnosti, te ekscentričnosti Bernarda Soaresa, halucinacijama, nesvodivosti refleksije na neko transcendentalno Ja pokušava dosegnuti apsolutnu sliku svijeta. (Pessoa 1998: 415-417) „Knjiga nemira“ može se najjednostavnije definirati kao refleksivna ispovjedna proza u kojoj se prikazuje savršeni spoj mistike, filozofskih spekulacija i rasprava, pjesničke razigranosti te je stoga nemir, koji obitava u Bernardu Soaresu, jedno od temeljnih ontologijskih iskustava postojanja modernog čovjeka, kako u 20. stoljeću, tako i danas. (Pessoa 1998: 417) A Pessoa ide do te mjere da kompletni smisao života stavlja u fenomen bivanja nekom drugom „osobom“, što i u 94. fragmentu opisuje rečenicom: „Živjeti znači biti drugi.“ (Pessoa 1998: 97) Žarko Paić to opisuje na sljedeći način: „Cijela je Pessoaina književna pustolovina bila rasprsnuće energije drugosti, onirička metafizika koje se posljednja svrha iscrpljivala samo u beskrajnom ispisivanju toga čuda života. (...) „Knjiga nemira“ u Pessoainu opusu svakako je vrhunac izvornosti i spisateljskoga umijeća da oslobađanju duše i kontemplativnome životu posveti svu svoju lucidnu kreativnost stila i misaone vjerodostojnosti.“ (Pessoa 1998: 417) Djelo također i opisuje gnostičke ideje o ljudskoj naravi, božanskome i kozmosu kroz prizme prostora duha kao putovanja kroz zapalost u jednom prostoru i vremenu. Stoga nije čudno kako Bernardo Soares sva svoja iskustva poimanja svijeta oko sebe, nemire, snove, izvantjelesna iskustva i cijeli svoj Lisabon promatra upravo sa svog prozora iznajmljenog stana, s prozora ureda svoga radnog mjesta pomoćnog knjigovođe te restorana u kojem večera. Čitavo svoje

¹⁷ Stanje poremećene svijesti slično snu. (Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. On-line izdanje. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=45164> (20. travnja 2019.)

postojanje i postojanje cijelog svijeta, kao i razna okultna, filozofska i mistična promišljanja, iskustva i kontemplacije spoznaje u malom životnom prostoru i rutinskoj svakodnevnicu koja ga okružuje. Nešto poput velikog u malom, poput beskonačnih kružnica u jednoj jedinoj kružnici naizgled svakodnevnog života.

„Knjiga nemira“ ipak je drukčija od sve refleksivne proze, ona je oniričko putovanje modernog čovjeka kroz prostorne duhovnosti svijeta (Pessoa 1998: 418), tražeći objašnjenja za vlastito ja, za drugo ja, općenito za Drugo te za čitavi svijet koji ga okružuje, ali i koji je u njemu. Pessoa to dokazuje ovim fragmentima, progovarajući kroz Bernarda Soaresa, tražeći smisao i kontemplirajući težinu svijesti modernog čovjeka. Autor je opsjednut modernizmom i nikakav bijeg u prošlost niti nostalgija za bivšim vremenima ne mogu ga odvratiti od vreve Lisabona (Pessoa 1998: 418), od bivanja u središtu radnje, od divljenja i promišljanja šarenih i raznolikih lisabonskih boja.

11.3. Okultno kao sredstvo

Iako se „Knjiga nemira“ može sagledati kroz tri temeljne faze, treća je faza (koja je nastajala između 1929. i 1935. godine) ipak nekako najzanimljivija jer se bavi upravo razvijanjem glavnih misli autora, poput sna, slobode, preobrazbe, nemira, Drugog, smisla pisanja i književnosti uopće. Kroz činjenicu kako je Pessoa težio prema ezoteriji, okultizmu, kabali i gnozi on jednostavno izlaže svoju metafiziku onirizma i metamorfoze Drugoga te nudi „svijet“ koji živi u njemu i oko njega. Žarko Paić u pogovoru „Knjige nemira“ piše kako: „Ni Pessoa ni bijesni gnosticizam nije u tomu izvoran. Nema avangardne umjetnosti bez alternativne tradicije hermetizma i ezoterije, mistike i kabalistike upravo zato što joj nedostaje veza s poreknutom matičnom tradicijom humanizma i prosvjetiteljstva.“ (1998: 421) Nadalje, djelo ne odgovara na pitanja odnosa sna i halucinacija te izvantjelesnih iskustava jer se radi o jednoj velikoj oniričkoj zagonetki (Pessoa 1998: 421), o jednom velikom i beskonačnom putovanju u dubinu vlastitoga sebe kroz pogled Drugoga, jer je, dakako, i cijela sfera okultizma, mistike i ezoterije također velika zagonetka koja teži pronalasku jedne apsolutne istine, koja se, naravno, još nije pronašla. Jer da je, ne bi više bilo ni tajnih znanosti.

U svemu tome, Bernardo Soares je itekako svjestan svoga okruženja i iskustava koja mu se događaju. Stoga u 198. fragmentu djela opisuje iskustvo koje mu se dogodilo boraveći na trodnevnom prazniku u malenoj uvali, odvojenoj od svijeta s dva brdašca. Do plaže se spuštalo stubama, a Soares bilježi: „I uvijek kad bih se spuštao starim stubama, pogotovo kamenim, izlazio sam iz vlastitog postojanja i pronalazio sebe. Okultisti govore, ili barem

neki od njih, da postoje uzvišeni trenuci duše u kojima se ona sjeća, pomoću osjećaja ili dijela pamćenja, nekoga časa ili oblića, ili neke sjene prijašnje inkarnacije.“ (Pessoa 1998: 177) U ulomku ne samo da se jasno iščitava i Pessoaino zanimanje za fenomene reinkarnacije, već je zanimljivo i to kako ostatak ulomka, neovisno o gomili olfaktivnih, vizualnih, akustičnih i taktilnih slika, cijela atmosfera se i dalje čini apstraktnom. Baš poput okultnih sfera, sve je detaljno opisano, ali nikada se ne stječe potpuna slika.

Naposljetku, Fernando Pessoa u „Knjizi nemira“ koristi okultne sfere kao sredstvo, kao ono za čime poseže kada sanjarenja i onirizam nisu dovoljni, a kako je privatno bio poprilično zaokupljen čitanjem mistične literature ne čudi kako kroz njih traži objašnjenja za svoje postojanje, bilo u ovom svijetu, bilo između apstraktnih svijetova, bilo u snu. A kada pjesnik spominje tri temeljna puta spoznaje „nadstvarnoga“, o čemu se pisalo ranije u ovom radu, onda u ovom slučaju on spada pod alkemijski (odnosno alkemičarski), koji je najteži i najsavršeniji od svih jer uključuje preobrazbu vlastite osobnosti. Bitno je biti netko tko sve svoje osjećaje može podijeliti u različite osobnosti, koji može biti svjestan svojih osjećaja tako što ih raspodijeli u smislu heteronimskog razosobljivanja. Jer, kako je to zabilježio pomoćni knjigovođa u Lisabonu, Bernardo Soares, „Živjeti znači biti drugi“. (Pessoa 1998: 97)

12. ZAKLJUČAK

Na temelju svega istraženog u ovom diplomskom radu, neupitno je kako je portugalski književnik Fernando Pessoa iskazivao veliko zanimanje za okultne sfere te samim time i u praksi pokušavao vršiti neke od okultnih aktivnosti, poput medijskih iskustava s drugim svjetovima, spiritističkih seansi i rituala, izrade astroloških karata, eksperimentiranja sa svijetom snova te gotovo cjeloživotnim razosobljivanjem u smislu svojih heteronimskih osobnosti.

Još od svoje mladosti, pa sve do svoje rane smrti u dobi od 47 godina, Fernando Pessoa izvlačio je iz okultnog, s jedne strane, pomoć vlastitome sebi uslijed tragičnih događaja koji su mu obilježili život, dok s druge strane razvija kroz okultizam pojam vlastite svijesti te svijesti o svijetu koji ga okružuje, a iz čije je geografski male sredine umom putovao puno dalje nego tijelom.

Netko će možda to nazvati rastrešenim duševnim stanjem. Netko će reći da je to čista genijalnost jednog pjesnika. Netko će to imenovati tek jačom dozom mašte. No, činjenica je kako u „Knjizi nemira“ Bernardo Soares zauzima poziciju ne samo oniričara i heteronimskog subjekta, već i poziciju istinskog subjekta moderne, ispunjenog nemirom i kontinuiranim propitivanjem samoga sebe i svojeg unutarnjeg Ja.

Teško je danas ne vidjeti naznake okultnog u gotovo svim medijima i njihovim oblicima, pa tako i u književnosti. Okultno u književnosti Fernanda Pessoa samo je jedan u nizu takvih primjera, gdje se autor zaokuplja motivima okultnog, što privatno, što u svojoj umjetnosti, iz jednostavnog razloga što je ljudsko biće te ima sposobnost slobodnog mislilaštva te na taj način pokušava protumačiti svijet oko sebe i vlastito postojanje kroz razne sfere pa tako, u ovom slučaju, i kroz okultne. „Knjiga nemira“ primjer je u kojem autor koristi svo okultno znanje koje je stekao tijekom života isključivo kao sredstvo, kao način da spozna svoje duševne podjele te, na neki način, sve svoje osjećaje podari heteronimskim ličnostima kako bi se lakše nosio s njima.

Još 1920. u hrvatskoj književnosti pojavljuje se pjesma „Opomena“ Antuna Branka Šimića, gdje autor piše kako su pjesnici čuđenje u svijetu. Fernando Pessoa i njegov heteronim Bernardo Soares, pomoćni knjigovođa u Lisabonu, samo su primjeri takvog jednog „čuđenja“, čuđenja u kojem se dodatno poseže za okultizmom kako bi se поближе pokušao opisati jedan,

naizgled, jednostavan svijet ljudske svakodnevnice te u njemu ponekad potražiti bijeg od samoga sebe. Kako i piše Bernardo Soares u 157. fragmentu „Knjige nemira“: „Stvoriti u sebi državu s jednom politikom, sa strankama i revolucijama, i biti sve to ja, biti Bog u stvarnome panteizmu toga naroda – ja, bit i djelovanje njihovih tijela, njihovih duša, zemlje kojom gaze i djela što ih čine. Biti sve, biti oni, i ne biti oni. Jadnog li mene!“ (Pessoa 1998: 144)

13. LITERATURA

1. 50 Watts. 2008. *Aleister Crowley and Fernando Pessoa*. <http://50watts.com/Aleister-Crowley-and-Fernando-Pessoa> (10. ožujka 2019.)
2. Barreto, Jose. 2008. *Salazar and the New State in the writings of Fernando Pessoa*. <https://www.thefreelibrary.com/Salazar+and+the+New+State+in+the+writings+of+Fernando+Pessoa.-a0188159484> (16. ožujka 2019.)
3. Bothe, Pauly Ellen. 2014. *Notes on Mysticism and Poetry in Fernando Pessoa*. *Pessoa Plural - A Journal of Fernando Pessoa Studies*, br. 6 https://www.brown.edu/Departments/Portuguese_Brazilian_Studies/ejph/pessoaplural/Issue6/PDF/I6A03.pdf (19. ožujka 2019.)
4. Dix, Steffen. *Democratization and the aristocracy of the occult : Fernando Pessoa between Theosophy and Rosacrucianism*. *Pessoa Plural - A Journal of Fernando Pessoa Studies*, br. 6 https://www.brown.edu/Departments/Portuguese_Brazilian_Studies/ejph/pessoaplural/Issue6/PDF/I6A01.pdf (21. ožujka 2019.)
5. Faivre, Antoine. 2010. *Ezoterija*. Zagreb: Jesenski i Turk.
6. Hoskins, Ianthe H. 1995. *Temeljna učenja ezoterijske filozofije*. Zagreb: CID Zagreb.
7. Ivanović, Josip. 2018. *Poetički i filozofski fragmenti kod Fernanda Pessoae*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za komparativnu književnost. <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/10762/3/Josip%20Ivanovi%C4%87.pdf> (29. travnja 2019.)
8. Kimmelman, Michael. 2008. *Portugal Holds on to Words Few Can Grasp*. New York: New York Times. <https://www.nytimes.com/2008/07/15/arts/design/15abroad.html?ex=1373860800&en=2e61900b13e0af4d&ei=5124&partner=permalink&expprod=permalink> (25. ožujka 2019.)
9. Lachman, Gary. 2006. *Magija i okultizam Fernanda Pessoae*. Zagreb: Zarez. <http://www.zarez.hr/clanci/magija-i-okultizam-fernanda-pessoae> (19. ožujka 2019.)

10. Lindgren, Carl Edwin. 2012. *The Rose Cross: A Historical and Philosophical View*. <https://web.archive.org/web/20121108052032/http://users.panola.com/lindgren/rosecross.html> (16. ožujka 2019.)
11. Pasi, Marco; Ferrari, Patricio. 2012. *Fernando Pessoa and Aleister Crowley: New discoveries and a new analysis of the documents in the Gerald Yorke Collection*. Pessoa Plural – A Journal of Fernando Pessoa Studies, br. 1 [https://www.academia.edu/1248451/Fernando Pessoa and Aleister Crowley New discoveries and a new analysis of the documents in the Gerald Yorke Collection](https://www.academia.edu/1248451/Fernando_Pessoa_and_Aleister_Crowley_New_discoveries_and_a_new_analysis_of_the_documents_in_the_Gerald_Yorke_Collection) (10. ožujka 2019.)
12. Pessoa, Fernando. 1979. *O Rosto e as Mascaras*. Lisabon: Atica
13. Pessoa, Fernando. 1998. *Knjiga nemira*. Zagreb: Konzor.
14. Pessoa, Fernando. 2002. *The Book of Disquiet*. London: Penguin Books. <http://ahistoryofthepresentanthology.blogspot.com/2013/11/the-book-of-disquiet-by-1935.html> (19. travnja 2019.)
15. Talan, Nikica. 2012. *Fernando Pessoa: život*. Zagreb: Disput.
16. Talan, Nikica. 2013. *Fernando Pessoa: djelo*. Zagreb: Disput.
17. Tomasović, Mirko. 1973. *Fernando Pessoa i njegovi heteronimi*. U: Pessoa, Fernando: *Posljednja čarolija*. Zagreb: Liber.
18. Tomasović, Mirko. 1997. *Pessoa: izabrane pjesme*. Zagreb: Konzor.
19. Vujić, Jure 2012. *Mitovi i klikovi*. <https://blog.vecernji.hr/jure-vujic/mitovi-i-klikovi-2434> (15. ožujka 2019.)